سنڌ جي زمين جو حقدار ڪير؟

ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي ۽ ڪامريڊ چو اين لائي ڀاڪر پائي رهيا آهن

مظهر علي خان ولد ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي ”حيدر“

جنهن جي ولادت ۱۴ فيبروري ۱۹۳۶ع بروز خميس گهوٽڪي شهر ضلع سکر ۾ ٿي.

۱۹۵۸ع ۾ بي-اي آنرس ۽ ۱۹۶۰ع ۾ ايل-ايل-بي جو امتحان ڏيئي وڪالت شروع ڪيائين.

جون ۱۹۶۵ع کان نئشنل بئنڪ آف پاڪستان ۾ سپروائيزر جي حيثيت سان ملازمت شروع ڪيائين، سال ۱۹۷۰ع ۾ آفيسر مقرر ٿيو. ۱۹۷۴ع ۾ ترقي ڪري بئنڪ جو اسٽاف آفيسر مقرر ٿيو. هن وقت گاڏي کاتہ برانچ جو مئنيجر ۽ بئنڪ جي ڏهن برانچن مٿان ايريا مئنيجر پڻ آهي.

مصطفيٰ حيدر جتوئيءَ جي وفات کان پوءِ جيستائين سندس فرزند مجتبيٰ حيدر جتوئي وڏو ٿئي، في الحال ڳوٺ بکو ديرو جتوئي برادريءَ جو پڳدار آهي. راڄ ڀاڳ تي سندس پوري پوري نظر ۽ هٿ آهي، راڄ جا فيصلا وڏي حوصلي، همت، انصاف ۽ ديانتداريءَ سان ڪري رهيو آهي. سندس سڀاءُ ٻيءَ ۽ ڀاءُ وانگر آهي. مسڪينن کي فيض ڏيندڙ، سچار، ايماندار، بااخلاق، سخي. فقير طبيعت انسان آهي، انهيءَ ڪري راڄ ڀاڳ ۽ دوستن جي حلقن ۾ کيس عزت ۽ احترام جي نظر سان ڏٺو وڃي ٿو.

سنڌ جي زمينن جو حقدار ڪير؟

ٻ

مصطفيٰ حيدر جتوئي

جـــي

زنـدگيءَ متعلق معلومات

[سڀ حق ۽ واسطا قائم]

جلد ٻهريون   قيمت پنج رپيا   تعداد هڪ هزار

سنـڌ هـــاري ڪاميٽي

هاري آفيس حيدر چوڪ

حيدرآباد سنڌ

ٻه ڳالهيون سڄڻ!

بابائي سنڌ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي جي وفات کان پوءِ پهرين جولائي ١٩٧٠ع ”مجلس- چهلم“ جي موقعي تي اسان ٻه ڪتاب پيش ڪري چڪا آهيون. هڪ ڪتاب ۾ ملڪ جي عظيم شخصيتن وٽان آيل پيغام ۽ اخبارن جا تاثرات ڏنل آهن. ٻئي ڪتاب ۾ بابائي سنڌ جي عملي زندگي، سڄي تصويرن جي صورت ۾ ڏنل آهي. ٽيون ڪتاب ٢٥- آڪٽوبر تي بابائي سنڌ جي ولادت واري ڏينهن ”جشن- ولادت“ نالي سٺ صفحن ۾ شايع ڪيل آهي. ۽ چوٿين ڪتاب ۾ ”بابائي سنڌ جي سنڌ لاءِ جدوجهد“ جو تاريخي ۽ معلوماتي جائزو پيش ڪيل آهي جيڪو شايع ٿي چڪو آهي.

سنڌ هاري ڪاميٽيءَ طرفان گذريل ورسيءَ ۾ اسان اعلان ڪيو هو ته هن کان پوءِ هر ورسيءَ جي موقعي تي بابائي سنڌ طرفان سنڌ جي ڌار ڌار مسئلن تي لکيل سنڌي ڪتاب ۽ انگريزي پمفليٽن جو سنڌي ترجمو ڇپائي پيش ڪيو ويندو. سنڌ هاري ڪاميٽي پنهنجي انهيءَ ڪيل اعلان جي روشنيءَ ۾ بابائي سنڌ جو ٢٧ جولاءِ ١٩٥٧ع تي انگريزيءَ ۾ لکيل پمفليٽ ”سنڌ جي زمين جو حقدار ڪير؟“ جو سنڌي ترجمو اوهان جي خدمت ۾ پيش ڪري رهيا آهيون، جيڪو اڄ اوهان جي هٿن ۾ آهي. انشاءالله اڳتي به اهو سلسلو جاري رهندو.

بابائي سنڌ جي وڏي فرزند مصطفيٰ حيدر جتوئي جي وفات به ساڳئي مئي مهيني جي ٢٤ تاريخ تي ٿي آهي، انهيءَ حالت ۾ اسان ضروري ۽ مناسب سمجهي، مرحوم جي زندگيءَ تي ڪجهه مضمون، شعر ۽ سندس يادگار تصويرون هن ڪتاب سان گڏ شايع ڪري رهيا آهيون.

بابائي سنڌ جي هن ساليانه ڇهين ورسيءَ ۾ جن همدردن، دوستن، احبابن ۽ هاري ورڪرن مالي خواهه قلمي تعاون ڪيو آهي. اسان انهن جا نهايت ٿورائتا آهيون.

اميد اٿم ته اهي ۽ ٻيا سڀ دوست، احباب، هاري ورڪر هميشه اسان سان ڀرپور تعاون ڪندا رهندا. [مهرباني]

٢١ مئي ١٩٧٦ع

نياز مند

ڪامريڊ غلام حسين سومرو

جنرل سيڪريٽري

سنڌ هاري ڪاميٽي

سنڌ جي زمينن جـــو حقدار ڪير؟

> بابائي سنڌ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي طرفان سنڌ جي سرڪاري زمينن جي باري ۾ ٢٧ جولاءِ ١٩٥٧ع تي انگريزيءَ ۾ ڇپيل پمفليٽ جو سنڌي ترجمون ”سنڌ جي زمينن جو حقدار ڪير؟“ سنڌس هن ڇهين ساليانه ورسيءَ جي موقعي اوهان جي خدمت ۾ پيش ڪري رهيا آهيون.

سنڌ هاري ڪاميٽي هميشه اِن ڳالهه تي زور ڏيندي رهي آهي ته زمين هاريءَ جي هٿن گهرجي، زميندارِي سرشتو ختم ڪيو وڃي ۽ انهيءَ جي جاءِ تي هاريءَ کي زمين ڏيئي ڪاتيدار بڻايو وڃي.

ڪجهه سال اِهي گهرون انقلابي، غير عملي ۽ شرارت تي مبني سمجهيون وينديون هيون.

پر اها صورتحال هاڻي بدلجي چڪي آهي، ۽ حڪومت جي مشينري جا ڪيترائي جوابدار ماڻهو سنجيدگيءَ سان ننڍي ڪاتيداري واري سرشتي جي وڪالت ڪرڻ لڳا آهن. پاڪستان جي آئين [١٩٥٦ع] جي فقري ٢٩ ۾ چيل آهي ته ”رياست ڪوشش ڪندي ته:

[الف] عوام جو ڀلو ٿئي بنا ڪنهن ذات مذهب يا نسل ۽ فرق جي عام ماڻهوءَ جي رهڻ جو درجو اوچو ٿئي ۽ ملڪيت ۽ پيداوار ۽ ورهاست جي ذريعن جـي هڪ هنڌ يا ٿورن ماڻهن جي هٿ ۾ اچڻ کان روڪيو وڃي، جيئن عام ماڻهوءَ کي نقصان نه پهچي ۽ اهڙو انتظام ڪيو ويندو جيئن مالڪن ۽ ملازمن، زميندارن ۽ هارين جي وچ ۾ انصاف پريو ورتاءُ ٿئي.

[ب] [رياست] اهو انتظام ڪندي ته زندگيءَ جون بنيادي ضرورتون کاڌو، ڪپڙو، گهر تعليم، دوا درمل اهڙن سڀني شهرين کي ميسر ٿئي، جيڪي هميشه لاءِ يا ٿوري وقت لاءِ بيروزگاريءَ سبب پنهنجو روزگار نٿا ڪري سگهن ۽ اهڙين ضرورتن ميسر ڪرڻ لاءِ ذات مذهب ۽ نسل جو فرق نه ڪندي.“

تازو ئي حڪومت پاڪستان قومي وسيلن کي ترقي ڏيارڻ لاءِ هڪ رٿا تيار ڪرڻ لاءِ رٿابندي بورڊ مقرر ڪيو آهي. بورڊ جو چيئرمين مسٽر زاهد حسين پاڪستان اسٽيٽ بئنڪ جو سابق گورنر آهي، پنهنجي مڪمل رپورٽ ۾ مسٽر زاهد حسين ۽ سندس ساٿين زرعي ترقي ۽ زرعي سڌارن جي لاڳاپي لاءِ هيٺين ريت لکيو آهي:-

"اسانجي مڪمل سماجي آدرش مان هڪ مکيه اصول آمدني ۽ ملڪيت جي برابر ورهاست آهي. آمدنيءَ جي اڻ برابري جيڪا ماڻهن جي قدرتي عقلمنديءَ ۾ فرق جي پيداوار آهي ۽ جيڪا سوسائٽيءَ اندر حقيقي ۽ امڪاني خدمات جي بنياد تي آهي سا سماج لاءِ ڪن حدن اندر فائديمند ۽ ضروري آهي .... پر اسان هن راءِ جا آهيون ته جيڪي اڻ برابريون وڏيءَ زمينداريءَ جي بنياد تي قائم آهن سي سماجيءَ طور غير ضروري، نقصانڪار ۽ بي مقصد آهن. اهي اڻ برابريون ترقيءَ جي رستي ۾ رڪاوٽ آهن. ۽ انهن سببن ڪري غير منصفانه زندگيءَ جون حالتون ماڻهن جي وڏي تعداد لاءِ پيدا ٿين ٿيون ۽ هنن جي ترقيءَ ۾ رڪاوٽ بڻجن ٿيون، اهي انهن سماجي آدرشن جي خلاف آهن جي آدرش اسان کي پيارا آهن. انڪري عام ماڻهوءَ جي مفاد جي خلاف دولت پيداوار ۽ ورڇ جا ذريعا ڪن ٿورن ماڻهن جي هٿن ۾ گڏ ٿي وڃن ٿا. اسان سفارش ڪئي آهي ته زمين جا حق درست ڪيا وڃن ۽ ان مقصد کي وڏي ۾ وڏي اهميت ۽ اوليت ڏني وڃي. اهو سڀ کان تکڙو گهربل سماجي ۽ معاشي سڌارو آهي. ٻهراڙيءَ ۾ زراعت جي ترقيءَ لاءِ اهو پهريون شرط آهي. انهن سڌارن ذريعي اسانجي سماج اندر جيڪي اڻ برابريءَ ۽ بي انصافيءَ جا وڏي ۾ وڏا ذريعا آهن اهي هٽي ويندا. زرعي سڌارا اسانجي سماج جي صحت ۽ طاقت لاءِ بنيادي اهميت رکن ٿا. (جلد ۱ صفح ۴)

"اسان ٻيهر زور ڏيئي چاهيون ٿا ته زرعي سڌارن جو مسئلو بنيادي ترقيءَ لاءِ بنيادي پڻ آهي. اسانجا ۹۰ سيڪڙو ماڻهو ٻهراڙين ۾ رهن ٿا، ۷۵ سيڪڙو ماڻهن جو گذران زراعت تي آهي ۽ ۶۰ سيڪڙو قومي آمدني زراعت مان پيدا ٿئي ٿي. اجوڪي زماني ۾ هڪ آزاد پاڪستان آباديءَ جي هن وڏي حصي لاءِ ڪا معني تڏهن رکندو جڏهن هنن جي معاشي ۽ سماجي درجو اوچو ٿئي. موجوده حالتن جي خرابي ۽ مسئلي جي اهميت کان انڪار ڪرڻ جي حيثيت ۾ فائدي بدران مورڳو نقصان ٿيندو. اسانجو ملڪ دنيا جي اندر رهي ٿو جا تيزيءَ سان بدلجي رهي آهي ۽ اڳتي وڌي رهي آهي. اسانجو ملڪ هڪ خال ۾ نٿو رهي سگهي. هڪ بدلجندڙ صورتحال ۾ سوچڻ ۽ عمل ڪرڻ جا پراڻا ڍنگ بيڪار آهن. روائتي سماجي ادارن کي قائم رکڻ لاءِ اڪثر ماڻهو پنهنجي سوچ کي پراڻي ڍنگ تي هلائڻ جي ڪوشش ڪندا آهن جنهن ڪري هو غلط رستي تي هلن ٿا. خود فريبي جو اهو بدترين نمونو آهي. اسانجو ملڪ وڏي حرج ۾ ايندو. جيڪڏهن اسان انهن قوتن تي نظر نه رکي جيڪي اڀري ۽ وڌي رهيا آهن. سواءِ اوڀر پاڪستان جي – جتي به زرعي سڌارا پوريءَ طرح عمل ۾ نه آندا ويا آهن – زمين جي مسئلي کي هٿ ئي نه لاتو ويو آهي. وقت وڃائڻ نه گهرجي چو ته بيفائده ڪوشش مان ڪجهه به حاصل نه ٿيندو."
(جلد ۱ صفح ۱۳۷)

چوڌري محمد علي سابق وزيراعظم پاڪستان پنهنجا رايا هيٺين ريت پيش ڪيا آهن: زراعت جي ميدان ۾ آدرش اهو آهي ته زمين ماڻهن جي وڏي تعداد جي هٿ ۾ هجي جيئن هرهڪ هاري پنهنجي زمين جو مالڪ هجي. اوڀر بنگال ۾ زمينداري ختم ڪئي وئي آهي، پر اولهه پاڪستان ۾ اهڙا مسئلا کي حل ڪرڻو آهي. زرعي سڌارا هڪ وڏو وسيع مسئلو آهي پر مان پنهنجي راءِ مختصر طرح پيش ڪريان ٿو ته هارين جا حق ۽ زمين تي قبضي جا قانون ٺاهڻ ڪافي نه آهي، بلڪ ضروري آهي ته وڏيون زمينداريون ٽوڙيون وڃن ۽ زمين جي ملڪيت جي حد مقرر ڪئي وڃي. پيداوار وڌائڻ لاءِ اهو ضروري آهي. پر جمهوريت ۽ سماجي انصاف حاصل ڪرڻ لاءِ اهو قدم پڻ ضروري آهي." [جلد ۲ صفح ۱۲۲]

ٺٽين زميندار ماڻهن جي راين جي روشنيءَ ۾ اها اُميد ڪئي پئي وئي ته جيڪڏهن اولهه پاڪستان ۾ زميندارين هڪدم يا سولائيءَ سان ختم نه ڪئي ويندي تڏهن به ايترو ضرور ٿيندو ته سرڪاري زمينون هارين کي ڏنيون وينديون.

سنڌ ۾ سرڪاري زمينون ٽن قسمن جون آهن:

١- سکر بئراج جون اڻ وڪرو ٿيل زمينون الڪل ٥ لک ايڪڙ
٢- ڪوٽڙي " " " " " ٥ لک ايڪڙ
٣- ڪچي جون زمينون جنهن ڪارو لريڪٽ به شامل آهي " ٦ لک ايڪڙ

سنڌ جا هاري اُميد ڪندا رهيا ته ڪوٽڙي براج جون زمينون کين هارپ گرانٽس جي بنياد تي وڏي انداز ۾ ڏنيون وينديون، جنهن سرشتي هيٺ مالڪاڻو (زمين جي قيمت) ١٥ کان ٢٠ قسطن ۾ وصول ڪئي ويندي آهي.

١٩٥٤ع ۾ سنڌ جي وزير اعليٰ مسٽر عبدالستار پيرزادي اعلان ڪيو هو ته سنڌ حڪومت سنڌ جي هارين کي ٦ لک ايڪڙ زمين هارپ گرانٽس جي شرطن تي ڏيندي. پيرزادي کي مرڪزي حڪومت ٺٽين بيان بعد ون يونٽ جي مقصدن حاصل ڪرڻ لاءِ بسمس ڪري ڇڏيو. مسٽر کهڙو جنهن وقت پيرزادي جو جاءِ نشين ٿيو اُن اعلان ڏنو هو ته ڪوٽڙي بـراج جي ٣ لک ايڪڙ زمين، بي زمين هارين کي ڏني ويندي؛ هن هڪ لک ايڪڙ زمين ملٽري وارن کي به ڏيڻا ڪيا، اهڙو بيان هن ڪوٽڙي بئراج جي رسمي افتتاح جي موقعي تي ڪيو.

تنهن کانپوءِ آڪٽوبر ١٩٥٥ع ۾ ون يونٽ نهيو جو مرڪز جي پنجابي ليڊرن سنڌ جي مٿان مڙهيو جي پنجابي ليڊر ڪنهن خاص ذهانت جا نمائندا نه هئا.

نتيجو اهو ٿي نڪتو جنهن جي توقع ڪرڻ کپندي هئي، سنڌي هارين کي زمينون ڪونه مليون، جيڪڏهن ون يونٽ جي حڪومت هلندي هلي ته سنڌ جي هارين ۽ سنڌ جي عام ماڻهن لاءِ اُن مان ڪا اُميد نه رکڻ گهرجي. ون يونٽ ٺاهڻ لاءِ دعويٰ ڪئي وئي هئي ته آهو پوئتي پيل علائقن ۽ پلتي پيل ماڻهن جي ترقي لاءِ ٺاهيو ويو آهي، پر هيءُ آهي طريقو جنهن سان سنڌ جي هارين جي مدد ڪئي ٿي وڃي ۽ کين ترقي ڏياري ٿي وڃي!

عام ماڻهن ۽ هارين طرفان وقت بوقت گهر ٿيندي رهي آهي ته ڪوٽڙي بئراج جون زمينون بنا ڪنهن دير جي بي زمين هارين ۾ ورهايون وڃن، پر اختياريءَ وارن جا ڪن بوڙا آهن، اکيون بند آهن ۽ دليون رحم کان خالي آهــن سندن چُپ مجرمانه ضمير جي نشاندهي ڪري رهيا آهن.

ون يونٽ بل تي قومي اسيمبلي اندر بحث هلندي ون يونٽ جي ٺاهيندڙن مـان هڪ، ميان ممتاز دولتانه هيٺين ويت تقرير ۾ چيو هو: ”هاڻي سائين، سنڌ جي زمينن جي نيڪال لاءِ ڪهڙو طريقو ٿيندو؟ انجو حل منهنجي سمجهه مطابق اهو آهي ته سنڌ جون نيون زمينون جنهن وقت آباديءَ لائق ٿين ته پهرين، ۽ جيڪڏهن ضروري سمجهيو وڃي ته بلڪل سنڌي ماڻهن کي ڏنيون وڃن، بشرطيڪ اهي ماڻهو بي زمين هجن، هنن زمينن پاڪستان جي آئينده خوشحالي لاءِ

وسيع امڪانات پيدا ڪيا آهن، اهي زمينون سنڌي بي زمين هارين کي ئي ڏيڻ گهرجن، جنهن وقت هر هڪ مقامي هاري بازمين ٿي وڃي تنهن بعد به جيڪڏهن ڪا زمين بچي پوي ٿي ته اها ٻين صوبن جي ماڻهن ۽ شهرين کي ڏيڻ گهرجي. پر ان لاءِ به اهو شرط هئڻ گهرجي ته اهي ٻين صوبن جا رهواسي به اهڙا هجن جيڪي بي زمين هاري هجن، تنهنڪري صاحبو، سنڌ جي مسئلن کي اوليت رهندي، اهي ماڻهو جن کي مدد جي گهرج آهي ۽ اهي جن جي هيءَ زمين آهي تنجي مسئلن کي اوليت ڏني ويندي ۽ نه پيتوڙي "وڏيرن" کي. هي زمينون، زمين تي هر ڪاهيندڙن کي ڏنيون وينديون، زمين ڀرپائيءَ انهن ۾ ورهائي ويندي ۽ جڏهن هو پوريءَ طرح ڏاڍجي ويندا، تنهن کان پوءِ باقي رهيل زمينون اهڙن ماڻهن کي ڏنيون وينديون جيڪي سنڌ جي غريبن جهڙا ئي غريب آهن ۽ نه سنڌ جي دولتمندن کي. تنهن کانپوءِ زمينون سرحد جي قبائلي علائقن جي بي زمين ماڻهن کي ڏنيون وڃن، انهن بي زمين ماڻهن کي سنڌ جا ماڻهو پنهنجي وچ ۾ ڏسي آجيان ڪندا ۽ ايتري محبت ڏيندا جيتري هو پنهنجي "وڏيرن" کي نه ڏيندا آهن. (بحث مباحثه سرڪاري رپورٽ جلد ١ صفح ٣٦٠)

مسٽر مشتاق احمد گرماني چيو: "اولهه پاڪستان جي انتظاميه ڪائونسل اعلان ڪيو آهي ته نيون آباد ٿيندڙ زمينون ڀرپائيءَ سنڌ جي بي زمين هارين ۾ ورهايون وينديون ۽ وڏيڪ زمين جيڪڏهن ڪا به بچي ته ٻين علائقن جي بي زمين هارين کي ڏني ويندي. (بحث مباحثه سرڪاري جلد ٢ صفح ٨٠٦)

سنڌ جي هاريءَ جو مسئلو ايترو ته صاف سٿرو آهي جو ان لاءِ دولتانه ۽ گرمانيءَ جي تقريرن مان حوالا ڏيڻ ان کي پيش ڪرڻ جي ضرورت نه آهي، سنڌ جي هارين جو ڪيس انساني حقن جي بنياد تي ٻڌل آهي ۽ سماجي انصاف جي اصولن تي ٻڌل آهي، ۽ سچيءَ جمهوريت جي بنياد تي ٻڌل آهي. سنڌ جا ليهه لک هاري غلامي، ذلت ۽ مصيبت ۾ گذاريندا رهن ۽ ڪين زمين نه ملي ۽ سنڌ جون زمينون سنڌ کان ٻاهر رهندڙ ماڻهن کي ڏنيون وڃن - هيءَ ڳالهه غلط ظالمانه ۽ انصاف جي خلاف آهي، افسوس آهي ته اهو ظلم ڪا غير ملڪي يا سامراجي طاقت نه ڪري رهي آهي پر خود اسانجي ملڪ جا ڪي ماڻهو ڪري رهيا آهن جن عوام جي نالي ۾ حڪمرانيءَ تي قبضو ڪيو آهي ۽ هو پنهنجو پاڻ کي عوام جا چونڊيل ۽ نمائنده رهنما سمجهي رهيا آهن.

عوام سان هيءَ دوکو گهڻو وقت نه هلي سگهندو ۽ ان جا خوفناڪ نتيجا هنن ظالمن کي ڏسڻا پوندا. هڪ قسم جي اندروني بينڪيت هن ملڪ اندر رائج ٿيڻ جي ڪوشش ٿي رهي آهي، جنهن لاءِ هوشياريءَ سان ڪوڙا نعرا ايجاد ٿيا آهن ته "هتي نه سنڌي آهي، نه پٺاڻ، نه پنجابي، نه بلوچ" هتي فقط پاڪستاني آهن، هي نعرا سنڌين کي زمينن کان وانجهڻ ۽ سنڌي هارين کي دائمي غلاميءَ ۽ ذلت ۾ رکڻ لاءِ ايجاد ڪيا پيا وڃن.

هاري سجاڳ ٿي چڪو آهي ۽ هو ملڪ جي قدرتي دولت ۾ پنهنجي اهميت ۽ انداز آهر پنهنجو حصو گهري ٿو.

سرڪاري زمينون قوم جي ملڪيت آهن، اهي قوم جي اُن حصي جي ملڪيت آهن جيڪو زمين تي پورهيو ڪري ۽ قوم کي ڪارائتي ٿئو، جيڪو قوم کي ڏيڻ لاءِ ڪجهه پيدا

ڪري ٿو ۽ جهڙو صنعتن لاءِ خام مال پيدا ڪري ٿو، جن جي عيوض ۾ ٻاهران درآمد ٿئي ٿي هارين کي اهي زمينون نه ڏيڻ ۽ اهي زمينون نيلام ذريعي وڏ ۾ وڏ آڇ ڏيندڙ دولتمندن کي ڏيڻ سان ملڪ ۾ نوان زميندار پيدا ٿي ويندا جڏهن وقت جو آواز پوري زميندارين سرشتي کي ختم ڪرڻ لاءِ آهي.

غيرآباد ضبط ٿيل زمينون (نوبت هيٺ آيل زمينون)

جڏهن سنڌ بمبئي صوبي جو حصو هئي تڏهن بمبئي سرڪار جو حڪم هو ته جيڪڏهن ڪوبه زميندار ڪوبه سروي نمبر پنجن سالن تائين لاڳيتو آباد نٿو ڪري ته هن کي پنجين سال سرڪاري ڍل ڏيڻ گهرجي جيتوڻيڪ زمين غير آباد هجي. رواجي طرح اها ڍل زمين آباد ڪرڻ ڪاڻ ڏيڻي پوندي هئي. پر جيڪو زميندار پنجين سال اها ”غير آباد“ ڍل نه ڏيندو هو ته اهو سروي نمبر حڪومت وٽ ضبط ٿي ويندو، انهن حڪمن هيٺ حڪومت ڪيترئون زمين جون وڏيون ايراضيون قبضي هيٺ آنديون.

مٿيان حڪم آبپاشي قسم جا هئا ڇو ته اڪثر حالتن ۾ زمين آباد نه ڪرڻ جو بنيادي سبب پاڻي جي کوٽ ۽ ٻيا قدرتي اثر سبب هئا، جيڪي زميندار جي قبضي قدرت کان ٻاهر هئا ۽ نه وري حڪومت به اهڙيون ضبط ٿيل زمينون آباديءَ هيٺ آڻي سگهي، نه سرڪاري ضابطي هيٺ اهي زمينون آباد ٿيون ۽ نه وري ٻين بهتر زميندارن کي اهي وڪرو ڪيون ويون، اهي زمينون خانگي ملڪيت مان نڪري حڪومت جي قبضي ۾ آنديون ويون.

١٩٣٢ع ۾ سکر بئراج کوليو ويو تڏهن زميندارن غيرآباد ضبط ٿيل زمينون واپس اصل مالڪن کي ملڻ لاءِ گهر ڪئي. ڇوته پاڻي ميسر ٿيڻ سان زميندار انهن زمينن کي آباد ڪري سگهيا ٿي، جيڪي اڳي غير آباد ٿي ويون هيون. ١٩٣٢ع ۾ بمبئي سرڪار پنهنجا اهي حڪم غيرآباد زمينن بابت واپس ورتا. ڇاڪاڻ ته زميندارن جو ڪيس ضبط ٿيل غيرآباد زمين جي باري ۾ مضبوط هو ۽ بمبئي سرڪار ضبط ٿيل غيرآباد زمينون اصل مالڪن ۽ سندن پوين کي واپس ڏيڻ لاءِ حڪم ڪڍيا. اهڙين زمينن جي حقدارن لاءِ فقط ٻه شرط هئا هڪ ته مقرر تاريخ تائين هنن کي درخواست ڪرڻي هئي ٻيو ته ايڪڙ پٺيان ١٥ روپيه ڍالي ماتر مالڪاڻو ادا ڪرڻو هو. اهڙي طرح هزارين ايڪڙ زمين اصل مالڪن کي موٽي ملي.

غيرآباد ضبط ٿيل زمينون جيڪي سکر بئراج تي هيون سي ته اصلي مالڪن کي موٽي مليون، ڪوٽڙي براج تي اهڙيون (ضبط ٿيل غيرآباد) زمينون سنڌ گورنمينٽ جي قبضي ۾ هئڻ سبب اڄ اولهه پاڪستان سرڪار جي قبضي ۾ آهن. سنڌ جا ڪانيدار توقع ڪن ٿا ته جيڪي حق هنن بمبئي سرڪار جي هندو اڪثريت واريءَ حڪومت کان حاصل ڪيا هئا سي هاڻوڪي مسلمانن جي حڪومت به کين ڏيندي.

هن سلسلي ۾ اولهه پاڪستان حڪومت کي ڪيترائي عريضا ڪيا ويا آهن پر اصلي مالڪن کي ڪجهه به نه ڏنو ويو آهي ڇو جو لاهور حڪومت سنڌين کي خواه اهي زميندار هجن يا هاري زمين ڏيڻ لاءِ تيار نه آهي.

هيءَ غير آباد ضبط ٿيل زمينون ٻه ٽن قسمن جي مالڪن جون آهن، هڪڙا وڏا زميندار ٻيا ننڍا ڪاٽيدار جنهنجي زمين ڏهه ويهه يا پنجاهه ايڪڙ هئي، اها پاڻي نه هئڻ ڪري غيرآباد رهي ۽ حڪومت اها ضبط ڪري ڇڏي.

سنڌ هاري ڪاميٽي وڏن زميندارن جي ترجمان نه آهي. اهي پنهنجا حق واسطا اختياريءَ وارن ڪان پاڻ گهري سگهن ٿا ۽ پاڻ ئي فيصلو ڪرائي سگهن ٿا. پر سنڌ هاري ڪاميٽي سنڌ جي سر زمين تي چاولن جي تائيد ڪري ٿي. سنڌ هاري ڪاميٽي جو مکيه واسطو ننڍن ڪاٽيدارن ۽ هاري مالڪن سان آهن جنجون زمينون بمبئي سرڪار جي نوبت واري قانون هيٺ ضبط ٿي چڪيون هيون، هاڻي جڏهن ڪوٽڙي بئراج جو پاڻي انهن زمينن لاءِ موجود ٿي چڪو آهي تـه پوءِ اهي ضبط ٿيل زمينون اصل مالڪن کي موٽي ملڻ کپن. انهن ماڻهن کان ٿالي ماتر مالڪاڻو ۱۵ روپيه في ايڪڙ، ٿي سگهجي ٿو جيئن سکر بئراج جي زمين بابت ٿيو هو. جيئن تـه اهڙن ننڍن ڪاٽيدارن جي ضبط ٿيل زمين جو اندازو الڪل ۴ هزار يا ۵ هزار ايڪڙ ٿيندو. (ڪوٽڙي براج جي ۱۲ لک ايڪڙ زمين منجهان) ان لاءِ حڪومت جلد اعلان ڪري، اها زمين اصل مالڪن کي واپس ڏئي. اها زمين واپس ملڻ بعد جلد آباديءَ هيٺ اچي سگهندي ۽ اناج جي پيدا وار به وڌي سگهندي.

فوجي گرانٽون

ملڪ جي حفاظت لاءِ ڪيل خدمتن عيوض فوجي آفيسرن ۽ ٻين کي زمينون ڏيڻ جو رواج ڪيترن ملڪن ۾ عام آهي، ڪوبه شهري فوجين کي ملڪي خدمات جي عيوض اهڙيون سهوليتون ڏيڻ ۾ ارهو نه آهي. پر هيءَ حالت ۾ رشوتخوري عـام ٿيندي جنهن سان ملڪ کي اڳتي هلي نقصان ٿيندو.

تازو اسان مئي ۱۸۵۷ع جي آزاديءَ جي جنگ جي ۱۰۰ ساله ورسي ملهائي آهي جنهن آزاديءَ جي جنگ کي انگريزن بغاوت يا بلوو جو نالو ڏنو آهي. هـن "بغاوت" ۾ اسان جي ڪيترن ڏيهي سپاهين غيرن جو طرف ورتو ۽ ۱۰۰ سالن تائين ملڪ کي غلام رکڻ ۾ حصو ورتو. اسان کي زمينون اهڙن فوجي ماڻهن جي اولاد کي ڏيڻ گهرجن جن ملڪ جي آزاديءَ ۽ عزت لاءِ جانيون ڏنيون هجن.

۱۹۵۴ع ۾ ڪوٽڙي بئراج جي افتتاحي رسم ۾ محمد ايوب کهڙو سنڌ جـي وزير اعليٰ خوشامد طور رت پيش ڪئي ته ڪوٽڙي براج جو نالو "غلام محمد بئراج" رکيو وڃي جيتوڻيڪ مسٽر غلام محمد جو هن بئراج جي رٿابندي، اڏاوت ۽ خرچ سان ڪوبه تعلق نه آهي.

هيءَ اهو ئي ماڻهو آهي جنهن ون يونٽ کي سنڌ مٿان مڙهيو. سنڌ جي روح سان اهـا غداري ٿيندي ته هن عظيم بئراج جو نالو غلام محمد جهڙي زندگي ۽ آزاديءَ کي تباهه ڪندڙ شخص جي نالي سان رکيو وڃي.

ڪوٽڙي بئراج جو نالو موزون ٿيندو ته حيدرآباد بئراج رکيو وڃي جو هڪ تاريخي ۽ وڏو شهر آهي. دنيا جا سڀ وڏا بئراج شهرن جي نالي پٺيان آهن جهڙيءَ طـرح سکر، اسوان،

نمپرو، پيٽرو ويسڪ وغيره.

ان موقعي تي غلام محمد ۽ کهڙي اعلان ڪيو هو ته ڪوٽڙي بئريج تي آباد ٿيندڙ زمين مان ۳ لک ايڪڙ زمين سنڌ جي هارين لاءِ مخصوص رکيا ويندا ۽ ۱ لک ايڪڙ زمين ملٽري وارن کي ڏني ويندي.

ڪوٽڙي بئريج جو پاڻي في الحال ۲ لک ايڪڙ زمين لاءِ واهن ۾ پاڻي ڇڏيو ويو آهي. پر هارين کي هڪ به ايڪڙ زمين نه ڏني وئي آهي. هوڏانهن فوجين کي هزارين ايڪڙ زمين ڏني وئي آهي. آمريڪي امداد مان حاصل ڪيل بلڊوزر ۽ ٽريڪٽر انهن زمينن کي ٺاهي هموار ڪري آباديءَ لائق بڻائي رهيا آهن. اسان جو ڪمانڊر انچيف جنرل محمد ايوب انهن زمين حاصل ڪندڙن مان چوٽيءَ تي آهي ۽ سندس زمين کي ٺاهڻ لاءِ آمريڪي امداد پوري زور ۽ شور سان ڪتب اچي رهي آهي.

سنڌ هاري ڪاميٽي آواز اٿاريندي رهي آهي ته ڪوٽڙي بئريج جون زمينون بي زمين هارين ۾ تقسيم ٿيڻ گهرجن، هزارين درخواستون ڪندڙ ڪوٽڙي بئريج جي زمين ورهائيندڙ روينيو آفيسر کي ٿي چڪيون آهن. آبپاشي اختياريءَ وارن جي چوڻ موجب ته پاڻي زيان ٿي رهيو آهي ڇو ته زمين آباديءَ لاءِ ماڻهن کي ڪانه ڏني وئي آهي.

ڪچي جـــون زمينون

اسان جو سنڌو درياهه پنهنجي پورالي سڀاءَ لاءِ مشهور آهي. اهو پنهنجا رخ مٽائيندو رهندو آهي جنهن ڪري سڀيون آباد زمينون ڪنهن وقت درياهه جي پيٽ ۾ هليون وينديون آهن ۽ ڪن زمينن کي وري درياهه ڇڏي ويندو آهي اهڙيون زرخيز لٽ سان ڀريل آباديءَ لائق ٿي پونديون آهن. درياهه جي انهن ڦير ڦارين ۾ گهٽي زمين، زميندارن جي درياهه پاڻي ويندو آهي. سرڪار هميشه سوچيندي آهي ته جيڪڏهن زميندار جي ڪا زمين درياهه پاڻي ويو آهي ته هنکي بنا عيوضي درياهه مان حاصل ڪيل ڪچي جي زمين ڏيئي سگهجي ٿي. ٻي سموري زمين درياهه جي ٻنهي پاسي تي سرڪاري ملڪيت آهي.

سنڌ هاري ڪاميٽي هميشه گهر پئي ڪئي ته ڪچي جون زمينون مڪاني هارين کي ڏنيون وڃن جي انهن کي اناج اپائڻ لاءِ ڪتب آڻي سگهن ٿا.

هن وقت تائين تمام گهڻيون ڪچي جون اراضيون ڪامورن جي مدد سان وڏا زميندار ڪوڙن حقن جي بنياد تي هضم ڪري وڃن ٿا. اهي زميندار اهڙين زمينن کي پوريءَ طرح ڪم ۾ نه آڻي سگهندا آهن ۽ نه وري اهي زمينون بي زمين هارين کي ڏيڻ لاءِ تيار آهن، ۱۹۵۲ع ۾ سنڌ سرڪار هڪ سرڪيولر نمبر ۷۴۸۵-ايف۵/۵۱ مورخه ۲۴ ڊسمبر ۱۹۵۲ع ڪڍيو هو. جنهن مطابق ڪچي جي زمينن ورهائڻ لاءِ ڪليڪٽرن کي حڪم ڏنو ويو هو ته نئين پاليسي اختيارن ڪن. ان مان هيٺيان حوالا ضروري آهن:

”سرڪاري پيلن وڌائڻ جي عام پاليسي کي خيال ۾ رکندي حڪومت فيصلو ڪيو آهي ته ڪچي جي زمينن کي نيڪال ڪرڻ ۾ پيلي ڪاٽي وارن کي ترجيح ڏني ويندي ته هو ڇونڊ

ڪڇي وارا علائقا پاڻ لاءِ مخصوص ڪن".

"پهرين ڪاني جي گهر پوري ڪرڻ بعد باقي رهيل ڪڇي جون زميندو هيٺين ريت نيڪال ڪيون وينديون.

[الف] پهريائين انهن زميندارن جون گهرون پوريون ڪيون وينديون جيڪي ساڳي ديهه ۾ دريا خوردي جا حق رکن ٿا. اهڙن ڪاتيدارن کي آباديءَ لائق قبولي زمين لاڳيتن بلاڪن ۾ ڏيڻ گهرجي.

"[ب] ڪاتيدارن جا دريا خوردي حق پورا ڪرڻ بعد باقي رهيل زمين هارين يـا ننڍن ڪاتيدارن کي ڏيڻ گهرجي ۽ ڪنهن به ڪاتيدار يا هاريءَ کي ويهن ايڪڙن کان وڌيڪ زمين ڏيڻ نه گهرجي. ننڍي ڪاتيدار مان مطلب ١٠٠ ايڪڙن کان وڌيڪ ملڪيت نه رکندڙ زميندار هوندو.

"نوٽ - ڪڇي ۾ ڪنهن به زميندار کي فقط مهاڳ جي بنياد تي ترجيح نه ڏني ويندي."

مٿيون سرڪيولر پير علي محمد راشدي جڏهن سنڌ سرڪار جو روينيو وزير هو ته ان حد تائين انکي ڦيريو ويو جنهن مطابق ڪاري ڊرڪٽ جون زمينون هارين کي نه ڏيڻ لاءِ چيل هو. اها تبديلي پير علي محمد راشدي پنهنجي هڪ مقامي زميندار دوست کي فائدي ڏيـڻ لاءِ ڪئي هئي: جنهن زميندار نه پئي چاهيو ته هارين کي زمين ليس تي ڏني وڃي.

بدقسمتي اها آهي ته جيستائين هارين جو تعلق آهي ته مٿيون سرڪيولر عملي جي شرارتن سبب ڪارو ڊرڪٽ ته ٺهيو ان کان ٻاهر به بيڪار رهيو آهي ۽ ان تي عمل ڪونه ٿيو ٿو.

دادو تعلقه مان اهڙيءَ شرارت جو هڪڙو مثال ڏيئي سگهجي ٿو. هتي ٻي سال اڳي ٻه سو هارين کي ويهه ايڪڙ في هاريءَ جي حساب سان مٿين سيولر موجب زمين ڏني وئي. هنن جهنگ صاف ڪيو زمين هموار ڪيائون ۽ فصل پوکيائون ان ڪري هارين ۾ خوشحالي ۽ اناج جي پيداوار وڌي ۽ سرڪار لاءِ ڍل به وڌي.

پر مڪاني زميندارن جي نظر اهڙي تيار ڪيل هارين جي زمين تي پيئي. هنن مڪاني مختيارڪار مسٽر عبدالڪريم منگي سان ساز باز ڪئي (هيءَ عبدالڪريم منگي هڪ دفعو سرڪاري نوڪريءَ مان ڊسمس ٿي چڪو آهي ۽ خدا ٿو ڄاڻي ڪيئن وري ان جاءِ تي پهتو آهي).

زميندارن درخواست ڏني "منهنجو ڏاڏو الف دريا خورديءَ زمين تي ٽيهن ايڪڙن جـو حق رکندو هو، هو مري ويو ۽ اهڙيءَ طرح منهنجو پيءُ به مري ويـو جنهن هيٺيان وارث ب کان ي تائين ٽيهه ڄڻا ڇڏيا."

اهڙيءَ طرح هرهڪ وارث جن ۾ صغير ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون به شامل هئا زمين جـي گرانٽ لاءِ مختيارڪار کي درخواست ڏني. ظاهر آهي ته هر وارث هڪ ايڪڙ جو حقدار هو، جو ته ڏاڏي جي ٣٠ ايڪڙن لاءِ ٣٠ وارث هئا، پر جيئن ته هڪ ايڪڙ مٿين سرڪيولر مطابق غير اقتصادي هولڊنگ هئي تنهن ڪري مختيارڪار هر ايڪڙ ۾ ٠-١٩ ايڪڙ ملائي هر وارث کي ويهه ايڪڙ پورا ڪري ڪڇي جي زمين ڏني ۽ اهڙيءَ طرح ٽيهن ايڪڙن جـي عيوض ٽيهن وارثن کي ويهه ايڪڙ في وارث جي حساب سان ٦٠٠ ايڪڙ عطا ڪئي وئي.

مٿين حڪم خلاف هارين اپيليون ڪيون آهن، پر جڏهن ايمان جو فيصلو ٿئي! ۽ ڪهڙي

خبر ته انهن اپيلن جو فيصلو انهن هارين جي حقن ۾ ٿيندو؟

جيڪڏهن هر وارث کي هڪ ايڪڙ ڏيڍ سان هولڊنگ زمين غير اقتصادي بڻجي ٿي ته ــ صحيح طريقو اهو ٿئي ها ته گهر رد ڪجي. ان عيوض آباد ڪندڙ حقيقي هارين جن زمين کي سڌاريو هو، انهن جي زمين ڪسي اهڙن زميندارن کي ڏني وڃي جن کي وڏيڪ زمين تي ڪوبه حق نه هو.

هيءَ آهي طريقو جنهن سان اسانجي ليڊرن طرفان غريب هارين لاءِ وضع ٿيل پاليسيءَ تي سرڪاري مشينري عمل ڪري ٿي!

اسانجا زميندار دليل ڏين ٿا ته جيڪڏهن سرڪاري زمينون بي زمين هارين ۾ ورهايون وڃون ته سندن زميداري زمينون ڪير آباد ڪندو؟ زميندار چاهين ٿا ته بي زمين هاري هميشه لاءِ سندن غلامي ۾ رهي ۽ مصيبت سهندو رهي، اهي زميندار هارين کي ٿورا هاوڙي جا حق به ڏيڻ لاءِ تيار نه آهن.

جيڪڏهن زميندار پنهنجي زميداري برقرار رکڻ چاهين ٿا ته هنن کي ٽريڪٽرن ۽ مشينريءَ تي ڀروسو ڪرڻ گهرجي، بجاءِ ان جي هو هارين ۽ ننڍن کاتيدارن کي زمين ڏيڻ جي مخالفت ڪن.

مقصد صرف پيسو ڪمائڻ جو نه هجي بلڪ عوام جي خوشحالي هئڻ گهرجي.

ابتدائي سالن ۾ حڪومت جي آمدني البته گهٽ ٿيندي پر جڏهن زمين کي آباد ڪيو ويندو جيڪي زمينون سندن پنهنجي ملڪيت ۾ هونديون ته پوءِ عام قومي دولت به وڌندي ۽ سرڪار لاءِ ڍل به وڌندي ۽ اسان جا قومي مسئلا پڻ حل ٿي ويندا.

هندن جون ڇڏيل زمينون

سڄيءَ دنيا ۾ آبادگارن ۽ زرعي مزدورن کي سرڪار پاران صنعتي، سرمائيدار ۽ وياجخور طبقن کان حفاظت جي ضرورت ٿيندي آهي.

زراعت کي پنهنجي اهميت آهي ۽ اها نه فقط قومن جي کاڌ پيت جـي ضرورتن پوري ڪرڻ لاءِ بلڪ سندن صنعتي زندگيءَ لاءِ به بنيادي حيثيت رکي ٿي هـن ڪري سمورن ترقي يافته ۽ غير ترقي يافته ملڪن ۾ سرڪاري قانونن جـي ذريعي، آبادگار طبقن لاءِ خاص سهولتون ۽ بچاءُ ميسر ڪيا ويندا آهن ــ اهڙن فائديمند قانونن بغير زراعت ترقي نه ٿي ڪري سگهي ۽ آبادگارن جي فائدي ۾ حڪومت طرفان اهڙين رعايتن هوندي به آبادگار هميشه سرمائيدار ۽ وياجخور کان پوئتي پئي رهيو آهي.

سند ۾ به اهڙي ئي سنگين صورتحال آهي، سنڌ ازل کان زراعتي ملڪ رهيو آهي، جيئن موهن جي دڙي جا آثار ٻڌائين ٿا.

انگريزن جڏهن اڻويهين صديءَ جي وچ ڌاري سنڌ، مسلمان ٽالپر حڪمرانن کان کسي ان وقت سنڌ جي زرعي زندگي مٿان سنڌ جي مسلمانن جو قبضو هئو. هندو اڪثر واپاري طبقي سان تعلق رکندڙ هئا.

انگريزن هر حربو استعمال ڪيو ته سنڌ جي مسلمانن جي طاقت گهٽ ٿئي ۽ هنن هندن کي مختلف طريقن سان فائدا ڏنا. سنڌ جي هندن انگريزن جي سرپرستيءَ جو پورو فائدو ورتو ۽ ويهين صديءَ جي شروعات ۾ هو ملڪ جي اندر ڏاڍا طاقتور ٿي اڀريا، هو زميندار ٿيا، سرڪاري نوڪري ۾ جوابدار عهدن تي رهيا. حقيقت ۾ هنن نئين حڪومت سان پورو تعاون ڪيو ۽ هنن سان ٺهڪي ويا.

ٻئي طرف مسلمان هر طرف کهاڻي ۾ ويا. سندن زوال ۽ [تباهي] اڃان به وڌي، جڏهن "ملن" طرفان فتوا صادر ڪئي وئي ته هو انگريزي تعليم ۽ مغربي تهذيب کان پري رهن.

سنڌ ان وقت بمبئي صوبي سان گڏ هئي جنهن ڪري بمبئي صوبي ۾ هندو اڪثريت جو وڏو حصو هئڻ سبب سنڌ جا هندو به ان ڳالهه مان فائدو وٺندي ۱۹۲۰ع ڌاري هندو "واڻيو" [وياج خور] طبقو ۽ هندو "عامل" [سرڪاري عهديدار] طبو ايترو زور وٺي ويا جو هو ٻهراڙيءَ ۽ شهري ايراضين جا گهڻي ڀاڱي مالڪ بنجي ويا.

ان وقت تائين انڊين نيشنل ڪانگريس ايڏو ته طاقتور سياسي جماعت ٿي چڪي هئي جو انگريز سامراج لاءِ سخت خطرو بنجي چڪي هئي، جيتوڻيڪ ڪانگريس ۾ ڪيترائي مسلم سياستدان به هئا تنهن هوندي به اها جماعت انگريزن جي نظرن ۾ هندو اڪثريت جي نمائنده هئي. انگريز حاڪمن تنهن ڪري پنهنجو سات سنڌ ۾ [۽ پوري ملڪ ۾] مسلمانن کي آڀارڻ ۾ ڏنو.

انهن سمورين سرڪاري همت افزاين جي باوجود جيڪي انگريزن ڪانگريس جي مقابلي ڪرڻ لاءِ مسلمانن کي ڏنيون، پر هندن تڏهن به پنهنجي ترقي جاري رکي، هڪ انگريز آفيسر ايچ- ايس- ڪورڊن (آئي- سي ايس) بمبئي سرڪار کي پورن انگن اکرن سان رپورٽ پيش ڪئي ته الڪل ۳۰ سيڪڙو زمين مسلمانن جي هٿن مان نڪري چڪي آهي ۽ هن نشاندهي ڪئي هئي ته جيڪڏهن اها ڪارگذاري بنا روڪ ٽوڪ جاري رهي ته آئنده ٿيهن چاليهن سالن ۾ هندو سنڌ ۾ سموري زمين جا مالڪ ٿي ويندا ۽ مسلمان فقط بي يار و مددگار هاري ٿي ويندا.

انهن مايوس ڪندڙ انديشن سبب مسلمان دانشور طبقي ۾ سخت خطرو جاڳايو. سنڌ جي مسلمانن، سنڌ کي هڪ جدا صوبو بنائڻ جي گهر ڪئي. ورهين جي جدوجهد کان پوءِ انگريز حڪومت سنڌي مسلمانن جي اها گهر قبول ڪئي ۽ ۱۹۳۶ع ۾ سنڌ کي هڪ جدا مڪمل صوبو ڪيو ويو.

سنڌ جي جدا صوبي ۾ مسلمانن جي زبردست اڪثريت هوندي به مسلمانن جون زمينون هندن جي هٿ چڙهنديون رهيون.

۱۹۴۰ع ۾ سنڌ صوبائي اسيمبليءَ هڪ بل پاس ڪيو، جيڪو پنجاب جي انتقال اراضي واري قانون ۱۹۰۲ جي طرز تي هو، جنهن موجب وياجخور طبقي طرفان هڪ خاص ڪارروائي يعني آبادگارن کان ناحق قبايل زمينون واپس ڪرڻ لاءِ انتظام ڪيل هو.

هر ڪنهن کي خبر آهي ته پنجاب ۾ برطانوي انتظاميه طرفان آبادگارن کي بچاءُ ڏيڻ لاءِ خاص انتظام ڪيل هو، ڇو ته انهن آبادگارن مان ئي اڪثر انگريزي فوج لاءِ ڀرتي ٿيندا هئا. ڪوبه غير آباد شخص آبادگار کان زمين خريد ڪري نٿي سگهيو ۽ جيڪڏهن ڪابه زمين اهڙي خريد ڪيل هئي ته اها واپس آبادگار کي ملڻي هئي.

سنڌ ۾ ان قسم جو ڪو به قانون ڪونه هو.

سنڌ ۾ ان قسم جو صرف هڪ ئي قاعدو هو جيڪو بمبئي سرڪار طرفان پاس ڪيل هو. اهو قاعدو هو ”دکن آبادگارن لاءِ رعايت جو ائڪٽ ۱۸۷۹ جو جيڪو سنڌ سان به لاڳو ڪيو ويو هو. پر هن قانون جو اثر سنڌ ۾ بلڪل ابتڙ ٿيو. واڻيون هتي زمين قطعي وڪرو ڪري خريد ڪندو هو. جتي صرف زمين گروي رکڻ جو معاملو هو. وياج خور طبقو اڃا به وڌيڪ هيچي ۽ ظالم ٿي پيو. قاعدي مطابق آبادگار کان ڇهه سيڪڙو وياج وڌ ۾ وڌ وٺو هو، پر وياج خور روپئي تي آنو هر مهيني تي وٺندو هو يعني ۷۵ سيڪڙو هر سال. اهڙا به واقعا هئا جتي چار سؤ سيڪڙو يا ان کان مٿي به وياج ورتو ويو. پاڪستان کان اڳ جا سول ڪورٽن جا رڪارڊ اهڙن مثالن سان پريا پيا آهن. سنڌ جي اينڪمبرڊ ڪاٽي جا رڪارڊ به اهڙن مثالن سان پريوو آهن جتي وياج خور طبقي جي ماڻهن سنڌ جي زميندارن جون هزارين ايڪڙ زمينون ٺڳيءَ ۽ جعلسازيءَ ذريعي حاصل ڪيون، حقيقت ۾ اهي ئي حالتون هيون جن سنڌ جي ماڻهن کي پاڪستان تحريڪ لاءِ آماده ڪيو.

سنڌ جو انتقال اراضيءَ جو بل سنڌ جي عوام جي گهر سبب پاس ڪيو ويو هو ۽ اميد ڪئي پئي ويئي ته جن مسلمان زميندارن کي ڦريو ويو هو تن کي اهي زمينون قانوني جاچ کان پوءِ واپس ملنديون.

اهو بل پاڪستان جي گورنر جنرل جي حيثيت ۾ قائداعظم جي منظوري لاءِ موڪليو ويو هو، پر قائداعظم اهو بل منظور نه ڪيو.

پاڪستان بعد

پاڪستان قائم ٿيڻ بعد جڏهن هندستاني مسلمان مهاجر ڀڄي لڏي سنڌ ۽ پاڪستان جي ٻين حصن ۾ اچڻ لڳا ته صورتحال بدلجي ويئي.

مهاجر سمجهڻ لڳا ته هو هندن جي ملڪيت جا وارث آهن جنهن ۾ مقامي ماڻهن کي ڪو به حق نه آهي.

هندن جيڪي ڪجهه مقامي مسلمانن کان وڏن وياجن ذريعي ڪوڙن حسابن ذريعي ۽ ٺڳي ذريعي هڪ صديءَ جي انگريزي حڪمراني ۾ حاصل ڪيو هو، ڦريو هو جنهن کي قانوني زبان ۾ ”چوري ٿيل ملڪيت“ سڏڻ کپي تنهن کي ”ڪسٽوڊين کاتو“ سڏي ”مال غنيمت“ ورهائڻ لاءِ فقط مهاجرن کي حقدار ۽ موزون سمجهيو ويو.

اسانجا مهاجر ڀائر ان ”چوريءَ جي مال“ جي هوڪ ۾ هندن جا جاءِ نشين ٿيڻ تائين گهرن ۽ پاڻ کي هڪ جدا طبقو شمار ڪرڻ گهرن ٿا، انهن مان کي سنجيدگيءَ سان اها دعويٰ ٿا ڪن ته پاڪستان سندن خدمتن ۽ قربانين جي نتيجي ۾ بڻيو آهي، تنهن ڪري هو ئي پاڪستان جي دولت جا حقدار آهن، خاص ڪري ان دولت جا جيڪا هندن هتي ڇڏي آهي. هي اشراف خودغرضي سبب اهو به قبول نٿا ڪن ته سنڌ جي ماڻهن ۽ ٻين علائقن جي ماڻهن به پاڪستان لاءِ قربانيون ڏنيون آهن ۽ خدمتون ڪيون آهن. هو پوري بنياد کي وساري صرف مٿينءَ عمارت

جي هڪ حصي تي نظر رکن ٿا، مسلمان اڪثريت وارن صوبن ۽ انهن جي ماڻهن ڪانسواءِ به سنڌ، پنجاب، بينگال، سرحد، بلوچستان جي بنياد ڪانسواءِ پاڪستان بابت سوچڻ ۽ ان کي حاصل ڪرڻ ناممڪن ڳالهه آهي.

مهاجرن کي ورسائڻ جي شوق ۾ اسان جا مرڪزي اختياريءَ وارا مڪاني ماڻهن کي پريشان ۽ بي گهر ڪري رهيا آهن. جنهن ڪري اهي بدقسمت ماڻهو پنهنجي ئي سر زمين تي مهاجر ٿي پيا آهن!

بـــراج جـــون رد ٿيل گرانٽون

مرڪزي اختياريءَ وارن جي تعصبي هلت- انهن حڪمن مان ظاهـر آهي جيڪي هنن هندن کي ڏنل سرڪاري گرانٽن متعلق ڪيا آهن. گرانٽون جيڪي هندن کنيون هيون پـــر قسطون پوريون نه ڀرڻ سبب رد ٿيل آهن.

عام قاعدو اهو آهي ته جيڪڏهن (هندو يا مسلمان) ڪوبه سرڪاري کنيل زمين جون قسطون نٿو ڀري (جيڪي اڪثر ڪري ڏهه قسطون آهن) ته اهـا زمين سرڪار کي واپس ٿي ويندي آهي، گرانٽ رد سمجهي ويندي آهي ۽ ڀريل قسطون سرڪار وٽ ضبط سمجهيون وينديون آهن. اها زمين وري ٻين گهر ڪندڙن لاءِ کلي ويندي آهي.

هاڻي حقيقت اها آهي ته ڪيترن هندن سرڪار کان براج ايراضيءَ جـون زمينون ورتيون هيون ۽ ڪجهه قسطون ڀريون هيون، بـاقي قسطون هنن کي ڀرڻيون هيون. پاڪستان ٿيڻ بعد ڪيترا هندو گرانٽدار هليا ويا ۽ ڪيترين ئي گرانٽون قسطن نه ڀرڻ سبب رد ڪيون ويون. شروع ۾ اهي رد ڪيل زمينون مڪاني ماڻهن ۽ ٻين کي رواجي شرطن تي وڪرو ڪيون ٿي ويون، ان طريقي ڪري وڏڪ زمين آبادي هيٺ آئي ڪاڏي جي پيداوار وڌي ۽ سرڪار جي آمدنيءَ ۾ به ”مالڪالي“ جي رقم ملڻ سبب واڌارو ٿيو ۽ ڏيل به وڌي.

اوچتو ئي مرڪزي سرڪار وٽان حڪمنامو پهتو ته هندن جون رد ڪيل گرانٽون مهاجرن لاءِ مخصوص ڪيون وڃن، ۽ انهن کي سرڪاري زمين ڪري نه شمار ڪيو وڃي ۽ نه وڪرو ڪيو وڃي!

هي حڪم هندو ڇڏي وڃڻ لاءِ همدرديءَ جو نتيجو نه هئا تـــه جيڪڏهن هو ڪنهن وقت واپس آيا ته زمينون ڪين موٽائي ڏيون، جيڪڏهن ڪو مسلمان گرانٽ واريون قسطون نه ڏئي سگهي ته زمين سرڪار کي واپس ملي وڃي ٿي. گرانٽيءَ جي زمين به رد ٿي وڃي ٿي ۽ ڏنل قسطون به ضبط ۽ زمين وري وڪري لاءِ کلي وڃي ٿي، ساڳيا ئي حڪم هندو گرانٽدارن لاءِ آهن جيڪي اجا به هتي ويٺا آهـن ۽ نان-اوڪيو آهن، وڌ ۾ وڌ مرڪزي سرڪار کي ڪرڻ گهربو هو سو اهو ته ڇڏي ويل هندن جون ادا ڪيل قسطون هو ڪسٽوڊين کاتي کي ڏياريون ها، رد ٿيل گرانٽون ڪنهن به صورت ۾ سرڪار کي واپس ٿيڻ گهرجن ها ۽ انهن جو وڪرو جاري رهڻ گهربو هو.

مٿينءَ حرڪت سبب الڪل پنج لک ايڪڙ ڪارائتي زمين جيڪا رد گرانٽن جي آهي اها غيرآباد رهي آهي ۽ انجي ترقي ٿي نٿي سگهي، اها زمين نڌڪي ۽ اڻ وڪرو ٿيل آهي ۽

انجي حالت خراب ٿي وئي آهي.

اناج جي موجوده صورت کي ڏسندي حڪومت جي اها نيتي افسوسناڪ آهي ڇوته رڳو گذريل سال ۾ ٨١ ڪروڙ رپين جو اناج ٻاهرين ملڪن مان درآمد ڪيو ويو هوا

هندن جا وڪرا رد

مٿين ناجائز هٿ‌پ ڪندڙ حڪم مٿان وري مرڪزي اختياريءَ وارن ڪسٽوڊين کاتي طرفان حڪم ڪڍيا ته جون ١٩٤٧ع کانپوءِ جيڪي زمينون هندن مسلمانن کي وڪيون آهن اهي وڪرا ناجائز سمجهيا وڃن. جيستائين ڪسٽوڊين کاتو انهن جي تصديق ڪري ۽ اهڙا وڪرا به رد ڪيا ويا آهن جيڪي رجسٽر ٿيل هئا.

پاڪستان ٺهڻ کان اڳ سنڌ ۾ اها رسم هئي ته وڪرو ڪندڙ مختيارڪار يا هيڊمنشيءَ اڳيان بيان ڏيندو هو ۽ مختيارڪار يا هيڊمنشي انجي تصديق ڪندو هو ۽ رڪارڊ ۾ مالڪي جي ڦيري لاءِ اهو بيان ڪافي هو، انهن بيانن سبب سرڪار کي لکين ۽ رجسٽريءَ جي فين جو گهاٽو هو پر عوام جي سهوليت کي ڏسندي حڪومتون اهو برداشت ڪنديون هيون. ان رسم موجب ڪيترن هندن مسلمانن کي زمينون وڪيون هيون جن جي تصديق گزيٽيڊ آفيسرن طرفان ڪيل هئي.

ڪسٽوڊين کاتي اهڙا سمورا وڪرا رد ڪيا جن ۾ زمين هندن طرفان مڪاني مسلمانن کي وڪرو ڪيل هئي. جيتوڻيڪ اهي وڪرا حقيقي هئا ۽ اڪثر اهي بي‌زمين هارين کي ڪيل هئا يا ننڍن کاتيدارن کي ڪيل هئا جن جي زمين اڪثر پنجن يا ڏهن ايڪڙن کان به گهٽ هئي.

ان غلط طريقي اختيار ڪرڻ سان نه صرف مڪاني مسلمانن جي جائز حقن کي ڇيهو رسيو بلڪ (هندوستان ويل هندن جي ملڪيت ۾ اضافو ڪري) پاڪستان ۽ هندوستان ۾ ڇڏيل ملڪيتن بابت ٺاهه کي اڃا به وڌيڪ مشڪل بڻائي ڇڏيو. پر ان جو خيال مرڪزي اختياري وارن کي ڪونه هو. هنن ڇڏيل ملڪيتن کي ان لاءِ ئي وڏايو جيئن اها مهاجرن کي ڏئي سگهجي. ۽ وري وسائل ۽ ورهاست جو سمورو ڪم ۽ انجي باري ۾ انصاف روءِ فيصلو ڪرڻ جو سارو بار مهاجر ۽ پنجابي آفيسرن تي رکيو ويو آهي؛ سنڌي آفيسرن کي بلڪل صفائي سان ان ڪم کان الڳ رکيو ويو آهي.

مٿين طريقي اختيار ڪرڻ سان مرڪزي اختياري وارن چاٿي وائي يا اڻڄاڻائي ۾ پر يقيني طرح قوم اندر هڪ ٻي قوم پيدا ڪري رهيا آهن، هڪ قوم کي ٻيءَ خلاف پيدا ڪري رهيا آهن اڳي مسئلو هوندو هو هندو ۽ مسلمان جي مقابلي جو ۽ هاڻي اهو مڪاني ماڻهن ۽ مهاجرن جي مقابلي جي شڪل اختيار ڪري رهيو آهي.

اسلام، مذهب ۽ اسلامي برادريءَ جا جذبات ختم ٿي رهيا آهن ۽ انهن جي جاءِ سماجي اقتصادي مفادات وٺي رهيا آهن.

اهي سماجي اقتصادي مفاد ئي هئا جن سنڌ جي مسلمانن کي بمبئيءَ کان جدائيءَ جي گهر لاءِ اڀاريو هو ۽ اهي ساڳيائي سبب هئا جن پاڪستان کي ضروري ۽ ممڪن بڻايو. اهي

ساڳيا سبب آهن جن ڪري سنڌ جو عوام پنجاب ۽ سنڌ کي هڪ ڪري ون يونٽ ڪرڻ جا مخالف آهن.

هاري ۽ ڇڏيل ملڪيتون

اها مشهور ڳالهه آهي ته هندو جيڪي زمين ڇڏي ويا سي زميندار، واپاري ۽ وياجخور طبقو هئا، هاري طبقي جا ماڻهو مسلمان هئا، هندو هتان هليا ويا پر ڪوبه خال ڪونه پيو.

سکر براج جي واهن جي رٿيل پاڻيءَ جو وهڪرو ڪل ٤٥٠٠٠ ڪيوسڪ آهي، ڪوٽڙي براج اڃا باقاعدگي سان هلئو آهي. ان پاڻي تي محدود آبادي ٿي سگهي آهي جيڪا (سارين واري زمين کان الڳ رکي) پنجاهه سيڪڙو هر سال ٿي سگهي ٿي پر حقيقت ۾ ڪن ايراضين ۾ صرف ويهه سيڪڙو آهي. جيئن ته واهن جي پڇڙين تي. سنڌ کي مينهن جي پاڻيءَ جي مدد نالي ماتر آهي، سنڌ جون زمينون ڪلراٺيون آهن ۽ سم جي اثر وڌڻ سبب اسانجون زمينون اڃا برڪت پيدا ڪري رهيون آهن. اِهي آهن صحيح حقيقتون جن طرف امريڪي حڪومت جي زرعي صلاحڪار جان بيل تازو زوردار ڌيان ڇڪايو آهي. مٿين پس منظر ۾ اچو ته ڏسون ته مرڪزي اختياريءَ وارن ڪهڙي ريت اسانجي هارين جي مسئلي کي حل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، پاڪستان قائم ٿيڻ بعد.

اڌو-اڌ

مسٽر غضنفر علي خان جيڪو پاڪستان جي پهر وسائن واري ڪاتي جو وزير هو، تنهن ١٩٤٧ع ۾ اعلان ڪيو ته سموريون ڇڏيل زمينون مهاجرن کي الاٽ ڪيون وينديون ۽ جيڪڏهن ڪا به زمين بچي ته اها مقامي هارين کي الاٽ ڪيون وڃن.

انوقت سنڌ سرڪار قائم هئي ۽ زنده هئي ۽ مرڪزي سرڪار جي تازو ئي ميزبانيءَ جو شرف حاصل ڪري چڪي هئي ۽ مرڪزي سرڪار اڃان ملڪ تي حڪمراني ڪرڻ جي فن ۾ ڪين هئي، تنهن ڪري سنڌ جي وزير اعليٰ انوقت مسٽر غضنفر علي خان جي حڪم جي رد عمل ۾ هڪ همت ڀريو اعلان ڪيو ته ڇڏيل زمينون قبضيدار مقامي هارين کي الاٽ ڪرڻ گهرجن ۽ جيڪڏهن ڪا به بچت زمين رهي ته اها مهاجرن کي ملڻ کپي.

سنڌ سرڪار ۽ مرڪزي سرڪار جي ان اختلاف راءِ کي ٻنهي حڪومتن هڪ ٺاهه ڪري ختم ڪيو، جنهن مطابق سنڌ جون ڇڏيل زمينون مڪاني هارين ۽ مهاجرن جي وچ ۾ اڌو اڌ جي حساب سان ورهائڻ جو فيصلو ڪيو ويو.

هارين ان حڪم کي ان ڪري قبول ڪيو جو سنڌن اڳواڻن هنن کي صورتحال هيٺين ريت سمجهائي:-

پاڪستان کان اڳ جيڪو هاري ١٢ ايڪڙ آباد ڪندو هو سو سموري پيدائش جو اڌ هندو زميندار کي ڏئي باقي اڌ پاڻ کڻندو هو، هاڻي هاريءَ کي ڇهه ايڪڙ الاٽ ٿيڻ سان هو ٻئي ڀاڱا پاڻ کڻندو ۽ باقي ڇهه ايڪڙ مهاجرن کي ملندا، ان ڪري هاريءَ جو حصو پاڪستان

ڪان اڳ جهڙو رهندو ۾ هن کي انهن ڇهن ايڪڙن جي ڍل ۽ ليزمني ڏيڻي پئي پيئي. هاريءَ اها رت پاڪستان جي مفاد ۾ قبولي ۽ هندو زميندار جي ڏاڍ مڙسي ۽ استحصال، بيگر، وڏن وياجن جي عيوض هن کي پنهنجو معاوضو ڪري سمجهيو. هارين محسوس ڪيو ته اڳي ڪين پيدائش جي ٻٽئي ملندي هئي پر پاڪستان هاڻي ڪين زمين جي ٻٽئي ڏني آهي.

هو خوش هئا ته پاڪستان جنهن لاءِ هنن ووٽ ڏنا هئا ۽ جدوجهد ڪئي هئي سو قائم ٿي چڪو هو ۽ خوشحالي ۽ آزاديءَ جو لڏون دور هنن اڳيان هو. هنن اميد پئي ڪئي ته جلد ئي الاٽ ٿيل زمينون [اٺ ايڪڙ في ڪٽنب سارياڻ زمين ۽ ٻارهن ايڪڙ خشڪ زمين] هنن کي پڪي طرح ڏنيون وينديون ۽ سولين قسطن ۾ ان زمين جو مالڪاڻو ڪاڻن ورتو ويندو. اهڙي طرح حقيقت ۾ هندن جي ڇڏيل ۲۵ لک ايڪڙ زمين تان زمينداريءَ جو خاتمو اچي وڃي ها ۽ زرعي سڌارن جي نقطه نگاه ڪان اهو هڪڙو وڏو قدم ٿئي ها.

مرڪزي سرڪار حڪم ڪيو ته مڪاني الاٽمينٽ ڪميٽيون قائم ڪيون وڃن جنهن تي مهاجر هاري ۽ مڪاني هارين کي عيوضي طور کنيو وڃي، جيئن هڪبئي ۾ ٺاهه جي بنياد تي ٻنهي ڌرين جي وچ ۾ الاٽمنٽ ٿي سگهي.

الاٽمنٽ ڪميٽيءَ جي فيصلي خلاف هڪ ٽربيونل کي اپيل جو فيصلو ڪرڻ جو حق ڏنو ويو، جنهن تي مڪاني ڊپٽي ڪليڪٽر ۽ ڊپٽي ريهيبليشن ڪمشنر يا ويلفيئر آفيسر مقرر ڪيا ويا، پر پوءِ مقاني ڊپٽي ڪليڪٽرن کي ٽربيونل مان ڪڍيو ويو.

اصولن ڇڏيل زمين مڪاني ۽ مهاجر هاريءَ جي وچ ۾ اڌو اڌ جي بنياد تي ٿيڻي هئي پر ڪيترن ئي طريقن سان مهاجرن کي ترجيح ڏني وئي:-

[i] مهاجر کي هڪ دفعو ڏنل الاٽمنٽ رد ٿي نٿي سگهيو. جيتوڻيڪ اها بيقائدي ڏني وئي هجي.

[ii] ڳوٺن، ريلوي اسٽيشنن ۽ وڏن شهرن جي چوڌاري زمينون مهاجرن کي ڏنيون ويون ۽ مڪاني هارين کي بيدخل ڪيو ويو.

[iii] باغن وارون زمينون سموريون ئي مهاجرن کي الاٽ ڪيون ويون جنهن جي نتيجي ۾ ڪيئي وڏا باغ پوري سنڀال نه هئڻ سبب تباه ٿي ويا.

الڪل اٺ لک ايڪڙ ڇڏيل زمين هارين کي الاٽ ڪئي وئي هئي ۽ ايتري ئي اراضي مهاجرن کي الاٽ ڪئي وئي هئي، باقي رهيل ڏهه لک ايڪڙ ڇڏيل زمين جي باري ۾ ڪو فيصلو نه ٿيو آهي، ڇو ته اها اهڙي حالت ۾ نه آهي جو ڪوبه الاٽي ان کي تقاوي ٻج ۽ ٻيءَ مدد کانسواءِ آباد ڪري سگهي.

هاڻي مرڪزي سرڪار هڪ ڏڪ سان هارين کي ڏنل الاٽمينٽون رد ڪرڻ جو حڪم ڪڍيو آهي ساڳي وقت انهن مهاجرن جا الاٽمينٽس رد ڪيا ويا آهن جن وٽ هندستان ۾ ڪا زمين ڪانه هئي، هي سڀ ڪجهه انڪاءِ ٿي رهيو آهي ته اهي مهاجر جيڪي هندستان ۾ زميندار هئا انهن کي پنهنجي ڪليمن جي پورت ڪري ڏجي.

هر ڪنهن کي خبر آهي ته هندستان ۾ زميندار شاهي ذري گهٽ ختم ٿي چڪي آهي،

زميندارن جون زمينون هارين کي ڏنيون ويون آهن، جيڪڏهن مهاجر زميندار هندستان ۾ رهندا اچن ها ته سندن زمينون پڻ هندو ۽ مسلمان زميندارن وانگر انهي جي هارين ۾ ورهائجي وڃن ها. عيوض ۾ هارين کان يا حڪومت کان هنن کي ويهن يا پنجويهن قسطن ۾ نالي ماتر عيوضو ملي ها (جهڙيءَ طرح پارت ۾ ٿي رهيو آهي) هي شريف ماڻهو جوڪي يقينن پارت ۾ وڃائين ها سو هاڻي پاڪستان ۾ حاصل ڪري رهيا آهن، هندو زميندارن جي جاءِ تي [مهاجر] نوان مسلمان زميندار ٿيڻ چاهين ٿا.

بي زمين مهاجر هارين جون زمينون رد ڪرڻ به ظلم آهي. غريب بي زمين هاري مهاجرن به پاڪستان لاءِ وڏيون قربانيون ڏئي چڪا هئا. بنسبت زميندار ڪلاس جي مهاجرن جي، هنن غريب مهاجرن کي پاڪستان سرڪار جي همدرديءَ ۽ مدد جي وڌيڪ ضرورت هئي. هنن جو حق وڌيڪ زوردار هو ڇو ته هو الاٽ ٿيل زمين پنهنجي هٿن سان آباد ڪري رهيا هئا.

هنن غريب مهاجر هاري الاٽين کي يقين هو ته پاڪستان ۾ ڏهه سال هنن وٽ ڪجهه زمين هئي جنهن مان هو گذارو ڪري رهيا هئا [في ڪٽنب الڪل ٻارهن ايڪڙ] هاڻي جڏهن سندن الاٽمنٽ رد ڪيا ويا آهن نه يا ته هنن کي مهاجر زميندارن وٽ هارپ ڪرڻي پوندي جنهن ۾ هنن کي اڳئين الاٽمنٽ واري زمين جي پيدائش جو صرف اڌ ملڻ جو حق هوندو [پيو اڌ مهاجر زميندار کي بٽئيءَ ۾ ملندو] يا مهاجر زميندار کين زمين مان بيدخل ڪري ڇڏيندو ڇو ته اسان وٽ ڪوبه اثرائتو هارپ جو قانون ڪونهي.

مهاجر زميندارن جي ڪليمن پوري ڪرڻ لاءِ مهاجر ۽ مڪاني آبادگارن کي وسائل جي پوري رٿ کي رديءَ ۾ اڇليو ويو آهي.

ڪليمن جو ثبوت

هاري اهڙن مهاجرن سان گڏ رهن ٿا جن هندستان مان اچڻ بعد چيو پئي ته هنن وٽ هندستان ۾ ڏهه يا پندرهن ايڪڙ زمين هئي ۽ هاڻي اهڙن ماڻهن کي واهن تي آباد ٿيندڙ ٽيهه يا چاليهه ايڪڙ زمين ڪليمن ۾ ڏني وئي آهي.

عام طرح چيو وڃي ٿو ته جن مهاجرن وٽ سچو رڪارڊي ثبوت پنهنجن ڪليمن لاءِ نه آهي ته هنن کي پنهنجا ڪليم قسم نامي تي داخل ڪرڻ جي اجازت ڏني وئي ۽ اهڙن قسم نامن جي بنياد تي کين سنڌ ۾ زمينون ڏنيون ويون.

ڪوڙن قسم نامن ۽ ڪوڙن شاهدين جي بنيادن تي زمينون هڙپ ڪرڻ اسانجي عام ماڻهن جي ڪمزوري آهي. سوچي سگهجي ٿو ته هن طريقي سان ڪليم آفيسرن طرفان ڪيڏي وسيع پيماني تي بدعنوانيون ڪرڻ لاءِ رستو کوليو ويو آهي. هڪ سو رپين جي رشوت وٺي هو هزارن جي زمين اهڙن ماڻهن کي ڏئي سگهن ٿا جن کي ان لاءِ ڪو حق ناهي. زميندارىءَ جي خاتمي جو ذڪر ڪجي ٿو ته ڪليمدار کي افسوس ٿئي ٿو ڇو ته سندن نئين وطن اولهه پاڪستان ۾ هو مڪاني ماڻهن کي زمينداريءَ جا پورا حق استعمال ڪندو ڏسن ٿا. هو هن زميندار برادريءَ ۾ شامل ٿيڻ چاهين ٿا، بجاءِ انجي جو هو عوام جي ان عام گهر سان سات ڏين. ته جاگيرداري دور جي هن خلافات کي ختم ڪيو وڃي. سرڪار سولائيءَ سان قومي مفاد ۾ هندن جي ڇڏيل ملڪيت

کي قومي ملڪيت ۾ وٺي سگهي ٿي ۽ نيٺ آخر سڪاني زميندارن جو وارو اچي ها. تبديليون سيپٽي هڪ وقت نه ايندڙيون آهن بلڪ ڪمزور جوڙ پيرين. لتندا آهن. سنڌ هاري ڪميٽي هرطرح سان ڪوشش ڪري رهي آهي ته سڪاني زميندارن کي به گهٽايو ۽ ختم ڪيو وڃي.

خـــانگي زمينون

آڳاٽي سماج ۾ سموري زمين قوم جي ملڪيت ۽ پوري قوم انکي پنهنجي فائدي لاءِ ڪتب آڻيندي هئي ۽ شخصي ملڪيت وارا حق زمين تي ڪونه هئا.

جيئن سماج ترقي ڪئي ۽ مختلف طبقن ۽ نرالن طبقاتي مفادن ۾ ورهائجي وئي تڏهن رياستي طاقت جو انتظام وجود ۾ آيو.

رياست ۽ انجي انتظاميه قوم جي فقط هڪ ننڍڙي حصي تي حڪمراني ڪن ٿا پر اهي پاڻ کي پوريءَ قوم جي طاقت ۽ حاصلات جو مجسمو سمجهن ٿا ۽ اهڙي طرح هو پوريءَ قوم جي معاملات تي قبضو رکن ٿا.

صنعت ۽ حرفت، سائنس ۽ تعليم جي ترقيءَ سان عوام جي طاقت به وڌي ۽ رياستي مشينري وڏيڪ وسيع بنيادن تي قائم ٿيڻ لڳي جنهن ڪري اڄ جمهوريت جو مطلب اسانجي روز جي سياسي زندگيءَ ۾ اهو ورتو وڃي ٿو ته عوام جي حڪومت عوام جي ذريعي ۽ عوام لاءِ آهي.

اقتدار اعليٰ جو اڳي بادشاهن ۽ فاتحن وٽ هو سو اڄ عوام وٽ آهي.

فتح ڪرڻ ڪانپوءِ بادشاه پوريءَ زمين جي ملڪيت جا حقدار سمجهيا ويندا هئا ۽ اهي پنهنجي مرضيءَ مطابق زمين کي زميندارن ۽ جاگيردارن ۾ ورهائيندا هئا ۽ اهي پنهنجي رعيت کان زمينون کسي سگهندا هئا.

اهڙيءَ طرح زمين جي خانگي ملڪيت جو سرشتو وجود ۾ آيو.

هاڻي جڏهن اقتدار اعليٰ عوام جي هٿن ۾ اچي چڪو آهي تڏهن عوام کي ئي هن پوري زمين جو مالڪ سمجهڻ گهرجي.

اقتدار اعليٰ جو وڏي ۾ وڏو ڪم قانون ٺاهڻ ۽ ملڪ جي سمورن زميني ذريعن جي ملڪيتن جو حق رکڻ. قانون ٺاهڻ جو اختيار هاڻي عوام کي آهي جيڪي وقت به وقت چونڊيل آئين ساز (قانون ساز) ادارن جي چونڊيل نمائندن ذريعي استعمال ڪري سگهن ٿا.

جيڪڏهن هي نمائندا چاهين ته بنا ڪنهن عيوض يا ٿالي ماتر عيوضي زمينداري ختم ڪري سگهن ٿا. اهو عوام جو جمهوري حق آهي جنهن کي مذهب جي ٿالي ۾ نظر انداز يا رد ڪٿو ڪري سگهجي، سوال اهو آهي ته عوام بحيثيت مجموعي ايڏا طاقتور ٿين جو پنهنجا صحيح نمائندا چونڊين جي سندن راءِ، رضا مطابق ڪم ڪن، هن وقت تائين عوام جي اڪثريت کي هيٺ رکيو ويو آهي.

سڄيءَ دنيا ۾ هاري جماعتن زمينداريءَ جي خاتمي لاءِ آواز پئي اٿاريو آهي ۽ سوشلسٽ

ملڪن جهڙوڪ سوويت يونين ۽ چين وغيره ۾ زمينداري ختم ٿي چڪي آهي.

سنڌ هاري ڪميٽي، سنڌ ۽ پاڪستان ۾ زميندار يءَ جي خاتمي لاءِ سرگرم رهي آهي. اميد ڪرڻ گهرجي ته هاري جيڪي ووٽ جا حقدار آهن ۽ جيڪي ووٽرن جو پنجهتر سيڪڙو آهن اهي، زميندار ي جو خاتمو آڻي ڇڏيندا.

في الحال ڏيڍ لک ٻي زمين هارين مٿان ٽي هزار وڏا زميندار مسلط آهن ۽ سنڌ جي قسمت جا مالڪ آهن ۽ هاري بدترين غربت، ليبر غلامي ۽ عذاب جي حالتن ۾ مبتلا آهن.

حڪمران طبقن کي تاريخ مان سبق سکڻ گهرجي.

جيڪڏهن ڪنهن به سرڪار کي ڪا به طاقت يا اختيار آهي ته اهو عوام جو اختيار ۽ مفاد ئي ٿي سگهي ٿو، عوام جو مفاد تقاضا ڪري ٿو ته زميندار ي هڪدم ختم ڪئي وڃي، زميندار يءَ جي خاتمي سان اسانجا اڪثر قومي مسئلا حل ٿي ويندا، زرعي ترقي زور وٺندي، اسان جي اناج جي پيداوار وڌندي، اسانجي صنعت ترقي ڪندي؛ اسانجي قومي آمدني وڌندي ۽ پاڪستان پنهنجي عظمت ۽ اهميت ۾ واڌارو ڪندو، جنهن جو هو حقدار آهي، ۽ پاڪستان هر جارحيت ۽ اندروني انتشار کان آجو رهندو ۽ ڪنهن غير ملڪي امداد ۽ هٿيارن تي ڀاڙڻ جي ضرورت نه پوندي.

اسان جي حڪومت جو فرض آهي ته هڪدم زميندار ي جي خاتمي جي طرف وک وڌائين. اسان جي حڪومت کي گهرجي هاري جماعتن ۽ سنڌن اڳواڻن کي دباءُ ڇڏي ڏين. ڇو ته اها ڳالهه قوم، سماج ۽ جمهوريت جي خلاف آهي.

نتيجو-

مٿين بحث مباحثي بعد ڪجهه عملي اصول ۽ رٿون عوام جي ڀلي لاءِ حڪومت کي پيش ڪجن ٿيون.

سائنس جي هن دور ۾ ترقيءَ لاءِ اڳڀرو ٿين بلڪل ضروري آهي، گهٽ ۾ گهٽ پنجن سالن کان اڳ ۾ صحيح ترقي ٿيڻ مشڪل آهي، ٻين ملڪن ۾ پنج ساليون رٿائون ڪامياب نتيجن سان پيش ڪيون ويون آهن.

بدقسمتي سان پاڪستان جي ڏهه ساله زندگيءَ ۾ ڪا به خاص ڪاميابي نه حاصل ٿي آهي.

پهو اصول ته:- انساني بنيادي ضرورتون پهريائين پوريون ڪيون وڃن ۽ تنهن کانپوءِ ئي راحت ۽ عياشيءَ جي سامان لاءِ سوچيو وڃي.

ٻيون اصول: ته قوم جي مفاد کي شخص ۽ شخصن جي مفاد کان برتر رکيو وڃي.

چوٿون اصول:- ملڪ جا سمورا ذريعا معدني ۽ انساني عوام جي ڀلائي ۽ مفاد لاءِ استعمال ڪيا وڃن، ان مقصد لاءِ پوري قوم جي وسيع ترين سهڪار لاءِ ڪوشش ڪرڻ کپي

۽ ان سهڪار حاصل ڪرڻ لاءِ پارٽي بازي ۽ تعصب کان ڪنارو ڪرڻ گهرجي.

ملڪ جي هڪ عام شهريءَ جي حيثيت ۾ ۽ عوام جي خدمتگار ۽ دوست جي حيثيت ۾ مان هي تجويزون پيش ڪريان ٿو. ڪن کي هي عملي نظر نه ايندڀون، ڪن کي اهي طرفداري تي مبني نظر ايندڀون، پر مان ايمانداريءَ سان پنهنجي راءِ پيش ڪرڻ جو حق رکان ٿو، جهڙيءَ طرح ٻيا انهن خلاف پنهنجي راءِ رکڻ جا حقدار آهن، پوءِ ته بحث مباحثو ٿئي ۽ آخر ۾ مان اميد ڪيان ٿو ته ڪجهه چڱو نتيجو بر آمد ٿيندو.

(الف) سرڪاري زمينون:-

پهريون: ڪوٽڙي بئراج جي زمينن کي مختلف ڪلاسن ۾ ورهايو وڃي جيئن، سکر بئراج جي زمينن کي سنڌ سرڪار جي ماهرن زمين جي خصلت پٽاندر اي- بي- سي ڪلاسن ۾ ورهايو هو ۽ ان جي قيمت به ان آهر مقرر ڪئي هئي، نه ته به زمين جو نيڪال ايمانداري ۽ انصاف جي بنياد تي نه ٿي سگهندو.

(ٻيو):- ٻيلن ۽ سرڪاري فارمن لاءِ مخصوص ٿيل زمينن کي ڇڏي سموريون سرڪاري زمينون هارين کي هارپ- گرانٽس جي بنياد تي وڪرو ڪيون وڃن. اهڙين زمينن جي ورهاست ۾ مڪاني ماڻهن کي اوليت ڏني وڃي. جن جون ڇڏيل ملڪيتن جون الاٽون رد ڪيون ويون آهن.

(ٽيون):- سرڪار کي هاري شرطن تي حاصل ڪيل زمين جي مالڪن کي سهڪاري زراعت لاءِ سموريون ممڪن سهوليتون ۽ رعايتون ڏيڻ گهرجن ۽ ٽريڪٽر ۽ ٻيون سائنسي سهوليتون ڏيڻ گهرجن.

(چوٿون):- ڪنهن به صورت ۾ زمينن کي نيلام ذريعي وڏي ۾ وڏي واڪ ڏيندڙ کي ڏيڻ جي پاليسي اختيار نه ڪئي وڃي جهڙيءَ طرح هن وقت تائين پنجاب ۾ ٿيندو رهيو آهي. هن طريقي سان هڪ نئون ڪٽر زميندار طبقو وجود ۾ اچي ويندو.

[ب] ڇڏيل زمينون:-

هندن جي هتان لڏي وڃڻ جو پورو فائدو وٺڻ گهرجي ۽ اهو اهڙيءَ طرح ته سموريون ڇڏيل زمينون قومي ملڪيت ۾ ورتيون وڃن ۽ انهن کي اهڙيءَ طرح ورهايو وڃي جيئن سرڪاري زمينن جي ورهاست لاءِ مٿي تجويز ڏنل آهي. هنن زمينن جي نيڪال ۾ هيٺين اصولن کي لحاظ ۾ رکڻ گهرجي:-

[۱] مڪاني ماڻهن کي ڪابه تڪليف ڏيڻ نه گهرجي انهن کي آئي ٿي رکڻ گهرجي جتي هو آهن، انجو مطلب اهو آهي ته الاٽون رد ڪرڻ وارا حڪم واپس ورتا وڃن، انهن سالن کان جنهن به هاريءَ کي ڪابه زمين الاٽ ٿيل آهي ته اها ڪيس هارپ- گرانٽس ۾ قيرائي ڏني وڃي، [۽ مالڪاڻو وصول ڪيو وڃي].

[۲] مهاجر ڪليمدارن کي وڌ ۾ وڌ ٻارهن هزار يونٽ ڪليم ۾ ڏنا وڃن.

[ت] خانگي زمينون بابت:-

[١] خانگي زميندارين کهڙائي پنجوبهه ايڪڙ موڪي يا ان جيتري زمين هر ڪٽنب وٽ ڇڏي وڃي.

[٢] هارين جو قانون پاس ڪري هارين کي هارپ جو پڪو حق ڏنو وڃي، ڪنهن به هاريءَ کي سواءِ ڪورٽ يا عدالتي فيصلي جي هاريو نه ڪسيو وڃي.

[٣] غير ملڪين جو چاهه وبچار هجي پر هاري ڪم ڪندڙن مٿان ظلم ۽ ديساءِ ختم ڪيو وڃي.

٢٧ جولاءِ ١٩٥٧ع
حيدرآباد سنڌ

حيدر بخش جتوئي

شمع وانگر ڪو ٻري رات گذاري ته سهي

يار جي ليلن ڏي اڄ ڪو ٿي نهاري تــه سهي
دل ناشاد جــي الفت کي وساري تــه سهي

مون فقط هن جي ٿي محفل ۾ گذاريون راتيون
آهي ڪو يار سان هڪ رات گذاري تــه سهي

دل اسان جــي ٻـه جلي ٿــي غم دوران مگر
شمع وانگر ڪو ٻــري رات گذاري تــه سهي

ڪجهه ته دل حبِ وطن سان اسين سرشار ڪريون
مصطفيٰ پنهنجو ڪو اڄ حال سنواري تــه سهي

[مصطفيٰ حيدر جتوئي]

مصطفيٰ حيدر جتوئي، ريڊيو پاڪستان ڪوئيٽا تان تقرير ڪري رهيو آهي

مصطفيٰ حيدر جتوئي پنهنجي بيگم گل بانو ۽ پٽن سان
ساڄي ڪان حيدر بخش جتوئي ۽ کاٻي ڪان مجتبيٰ حيدر جتوئي

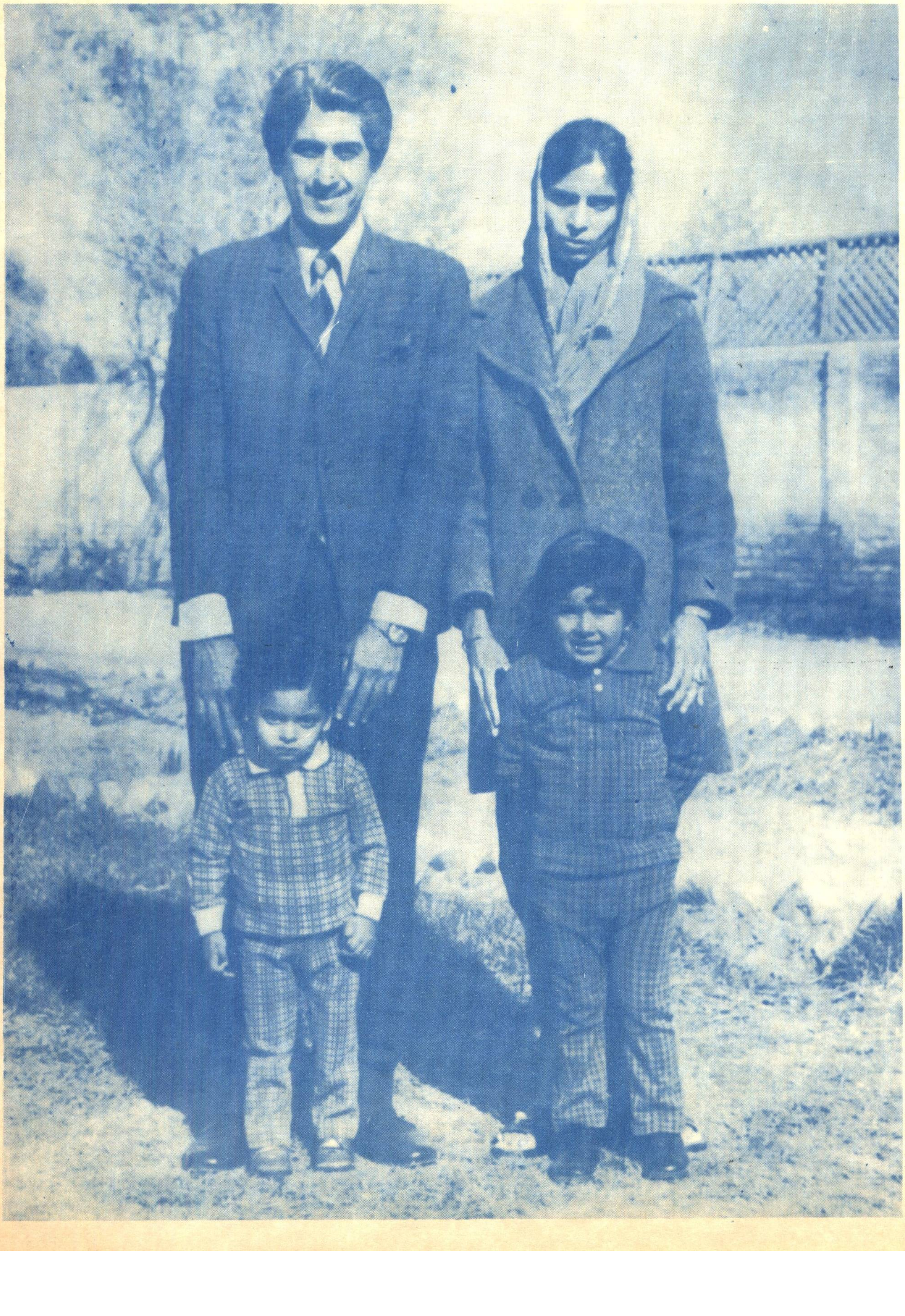

مصطفيٰ حيدر جتوئي ۽ گل بانو پنهنجي پٽن سان، جناب غلام مصطفيٰ جتوئي سنڌ جي چيف منسٽر سان گڏ

مصطفيٰ حيدر جتوئي، بابائي سنڌ ۽ ڊاڪٽر رضي الدين صديقي سابق وائيس چانسلر سنڌ يونيورسٽي سان گڏ

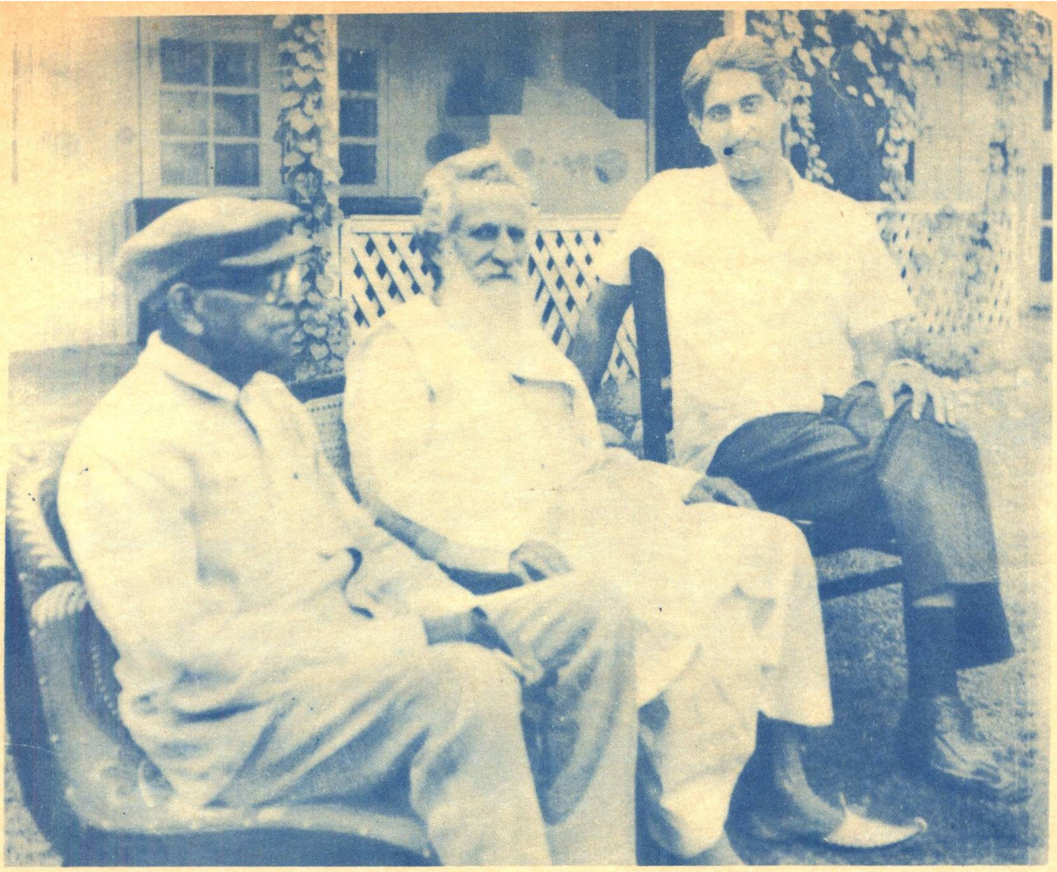

مصطفيٰ حيدر جتوئي، جناب محمدامين کوسي (مرحوم) ۽ ڪامريڊ جمال الدين ٻخاريءَ سان گڏ

مصطفيٰ حيدر جتوئي، بلوچستان جي سابق گورنر نواب اڪبر خان بگٽيءَ سان گڏ

ڪامريڊ غلام حسين سومرو

مصطفيٰ حيدر جتوئي

مصطفيٰ حيدر جتوئيءَ جي ولادت شهر ڏگري ضلع ٿرپارڪر ۾ ١٩٣٣ع ۾ ٿي، بابائي سنڌ ان وقت ڏگريءَ ۾ تعلقه مختيارڪار ۽ فرسٽ ڪلاس مئجسٽريٽ هو. هاديءَ کان پوءِ بابائي سنڌ جو هيءُ پهريون فرزند هو.

مولوي عبدالڪريم لغاري، جيڪو بابائي سنڌ جو ڀائرن وانگر ڀاءُ آهي، انهيءَ مونکي ٻڌايو ته جنهن وقت مصطفيٰ حيدر جي ولادت ٿي. انهيءَ مهل ڪامريڊ ۽ سندس بيگم نهايت خوش ٿيا هئا.

مولوي صاحب اهو به ٻڌايو ته جيترو به وقت ڪامريڊ، ڏگريءَ ۾ رهيو، مصطفيٰ حيدر جي پرورش وغيره منهنجي پوڙهيءَ گهر واريءَ جي حوالي هئي. منهنجي گهر واريءَ کيس پنهنجي اولاد وانگر سنڀاليو ۽ اسان کي هن سان پنهنجي اولاد کان وڌيڪ پيار هوندو هو.

مصطفيٰ حيدر جتوئي کي مون پهريون ڀيرو ان وقت ڏٺو، جنهن وقت سندس عمر ٦-٧ سال مس هئي، هو ان وقت حيدر منزل جي گهر واريءَ ڏاڪڻ تان ڪاڏيءَ جي سفيد نڪر ۽ قميص سان ٽپڪا ڏيندي هيٺ لهي رهيو هو، مان ڏاڪڻ جي هيٺ بيٺل هوس، لهندي چيائين: ”چاچا سلام“ سندس چاچا سلام وارا پيارا لفظ اڄ به مون کان نٿا وسرن، مون چيو، ”مولدر“ بابا گهر آهي، جواب ۾ ڪنڌ لوڏي ها ڪيائين. [گهر ۾ سڀ پيار مان کيس مولدر سڏيندا هئا].

ايڏيءَ ننڍڙيءَ عمر ۾ به چالاڪ ۽ هوشيار هو، پيءُ ۽ ماءُ جو منس بي انتها پيار هو، سندس سنڀال ۽ تعليم تي خاص خيال رکيو ويندو هو.

ننڍي هوندي شرارتي به هوندو هو، مگر اڄ ڪلهه جي ٻارن وانگر نه، جو ٿوري ڏڙڪي ڏيڻ تي اللو گارگند ڪن.

مونکي هاري آفيس ۾ ڪم ڪندي، وقتي وقتي تمام گهڻو تنگ ڪندو هو. مان جڏهن لاچار ٿيندس، ۽ ڪن ڪڙي ڏڙڪو ڏيندو هوس، ”مولدر“ هالي مارڪائيندي، بس هڪدم خاموش ٿي ٽنگ ٽنگ تي چاڙهي ۽ ٻه پير ڪرسيءَ تي ويهي رهندو، مان جڏهن سندس منهن ڏانهن نهاريندس ته چپن تي سهڻي مرڪ پيدا ڪري اهڙين محبت ڀرين اکڙين سان نهاريندو هو، جو دل کي گهائي وجهندو هو. پوءِ مان کيس چار آنه هٿ تي رکندس ۽ پيار سان چوندس ”پٽ“ وڃي لٺ ڪر، ڪرسيءَ تان اٿڻ مهل کلي ”چاچا سلام“ چئي ڊوڙي هليو ويندو هو.

اسڪول ۽ ڪاليج ۾ پڙهائي تي پورو ڌيان ڏيندو هو، تنهن ڪري اسڪول ۽ ڪاليج ۾ هوشيار، چالاڪ ۽ بااخلاق شاگرد ڪري ليکيو ويندو هو، گهمڻ ڦرڻ جي عادت پاڻ ۾ پيدا نه ڪيائين، استادن جو سدائين ادب ڪندو هو، اهو ئي سبب هو، جو استاد ۽ پروفيسر کيس پيار ڪندا هئا.

شاگرديءَ جي زماني ۾ سندس لاڙو شعر و شاعري سان رهندو هو، ڪافي شعر، رسالن

۽ اخبارن ۾ شايع ٿي چڪا آهن.

بي. اي. آنرس ۽ ايل. ايل. بي جي ڊگريءَ وٺڻ بعد پاڻ پنهنجي ابتدا صحافت جي ڏنڌي سان شروع ڪيائين، هوشياري، قابليت ۽ ديانتداري سان صحافت جي فن ۾ وڏو مقام حاصل ڪري ورتائين ۽ سندس نالو ملڪ جي برک صحافين جي لسٽ ۾ شمار ٿيڻ لڳو.

بابائي سنڌ ۽ سندس بيگم کي مصطفيٰ جي شاديءَ جو خيال ٿيو، يارن دوستن، پاڙي وارن تي گهر ڳولڻ جو ڪم رکيو ويو، آخر ۾ جناب شيخ عبدالمجيد سنڌي ۽ جناب سرائي اميد علي مرحوم جي ڪوشش سان سندس شادي سنڌ جي مشهور شاعر ۽ اديب ڊاڪٽر محمد ابراهيم ”خليل“ جي نياڻيءَ گل بانوءَ سان ٿي.

مونکي اها گهڙي ۽ جاءِ، اڃا به بلڪل چڱيءَ طرح ياد آهي، جڏهن ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي، سندس چاچو ميان خدا بخش خان جتوئي (جيڪو هن وقت هڪ سؤ سالن جو آهي)، ميان احمد بخش خان جتوئي، گهوٽ مصطفيٰ حيدر ۽ مان وڪٽوريا گاڏيءَ ۾ چڙهي ڪوڪر محلي، ڊاڪٽر صاحب جي گهر واريءَ جاءِ تي نڪاح لاءِ پهتا هئاسون، جتي جناب ڊاڪٽر صاحب، شيخ عبدالمجيد سنڌي، سرائي اميد علي مرحوم، ڊاڪٽر صاحب جا پٽ ۽ نڪاح پڙهڻ وارو مولانا صاحب موجود هئا.

مولانا صاحب نڪاح نامي جا فارم ڀرڻ شروع ڪيا، جڏهن مهر واري خاني تي پهتو، تڏهن ڊاڪٽر صاحب کان مهر متعلق پڇيائين ته گهڻو لکان، ڊاڪٽر صاحب جڏهن مولانا صاحب کي مهر جو انگ ٻڌايو، تنهن وقت ڪامريڊ، هڪ وڏو ٽهڪ ڏنو ۽ چيو ته ڊاڪٽر صاحب! منهنجي پٽ کي ملڪيت مان ايترو حصو ئي ڪونه ملندو جيترو مهر آهي. اِنهي ڳالهه جا ٽهڪڙا شروع ٿي ويا، ڇاڪاڻ ته ٻئي وڏا شاعر هئا، ڪل خوشيءَ ۾ مهل ۽ موقعي جا ٻه-ٻه شعر به پڙهي ويا ۽ مولانا صاحب کي چيائون ڪر بسم الله!

مصطفيٰ حيدر جتوئيءَ شاديءَ کانپوءِ جلدئي سينٽرل گورنمينٽ جي اطلاعات کاتي ۾ انفارميشن آفيسر مقرر ٿيو، آخر ۾ ترقي ڪري بلوچستان حڪومت وٽ ڪوئٽه ۾ ڊائريڪٽر انفارميشن ۽ پروٽوڪول مقرر ٿيو.

مصطفيٰ حيدر جتوئي ۽ گل بانو جو پاڻ ۾ وڏو قرب، محبت ۽ پيار رهيو ۽ حياتيءَ تائين ڪڏهن به هڪ ٻئي کان ڌار نه رهيا، پر اولاد جي نه ٿيڻ سبب ٻئي ڪافي مايوس رهندا هئا.

بابائي سنڌ جي وفات بعد سندس پاءُ مظهرعلي‌خان جتوئي جي گهر ۾ فرزند ڄائو، جنهن جو نالو حيدر بخش جتوئي رکيو ويو، ٻار ٥-٦ مهينن جو مس ٿيو ته مظهر علي خان ۽ سندس بيگم اهو ننڍڙو ڪامريڊ، مصطفيٰ ۽ سندس زال جي حوالي ڪري سندن مايوسيءَ کي ختم ڪري ڇڏيو، جنهن ڪري هنن جي زندگي خوشگوار ماحول ۾ تبديل ٿي ويئي ۽ ٻار جي پرورش پنهنجي اولاد کان به وڌيڪ ڪئي ۽ ايترو پيار ۽ محبت ڪئي جو اڄ هو پنهنجي پيءُ-ماءُ کي به نه سڃاڻي جيڪڏهن ڪنهن کي سڃاڻي ٿو، ته مصطفيٰ کي بابا ۽ گل بانو کي پنهنجي ماءُ سمجهي ٿو. اهڙي خوشگوار ماحول هئڻ سبب قدرت مٿس راضي ٿي ۽ سندن گهر روشن ٿيو ۽ گل جهڙو پٽڙو ڄائو جنهن جو نالو مجتبيٰ حيدر رکيو ويو.

مصطفيٰ حيدر جتوئي جي وفات وقت مجتبيٰ حيدر جي عمر ٣ سال ۽ حيدربخش جتوئي

جي عمر ٦ سال هئي، هن وقت اهي ٻئي ٻار پنهنجي ماءُ گل بانوءَ وٽ آهن. جيڪي هن وقت سندس زندگيءَ جو آخري سهارو آهن.

بابائي سنڌ جي وفات بعد مصطفيٰ حيدر کي ڳوٺ ٻکو ديرو جي جتوئي برادريءَ طرفان پڳ ٻڌائي وئي، دستار بنديءَ جي تقريب ۾ جتوئي برادريءَ کان سواءِ ساري ليڊرن، عوامي رهنمائن ۽ معزز شهرين کان سواءِ وڏن آفيسرن به شرڪت ڪئي.

مصطفيٰ حيدر جتوئي، جيڪي به حياتيءَ جا ڏينهن باقي زنده رهيو، انهي ۾ راڄ ڀاڳ جا فيصلا ايمانداري ۽ انصاف سان ڪندو هو، انهيءَ سلسلي ۾ ڪنهن جي به سفارش وغيره نه ٻڌندو هو ۽ همت سان پنهنجا ڪيل فيصلا مڃائيندو هو.

مصطفيٰ حيدر جتوئي به پيءُ وانگر انسان دوست هو ۽ انسان ذات سان محبت ۽ پيار ڪندو هو پنهنجي ٻارن، پائرن، دوستن، احبابن سان هميشه وڏي قرب سان پيش ايندو هو.

مصطفيٰ حيدر جتوئي ڪنهن سرڪاري ڪم سان ڪوئٽه کان ڪراچي پهتو، جتي کيس دل جي تڪليف ٿي، ڊاڪٽرن جي مشوره سان ڪجهه وقت ڪراچيءَ ۾ علاج ڪرائي، ڪوئٽه پهتو، جتي ڪجهه وقت کان پوءِ مٿس ٻيو ڀيرو دل جو حملو ٿيو، کيس اسپتال ۾ داخل ڪيو ويو، چاڪ ٿي وڃڻ بعد ڊاڪٽرن جي صلاح سان موڪل ورتائين ۽ ڳوٺ حيدرآباد پهتو. ڊاڪٽرن جي صلاح سان وري کيس سول اسپتال حيدرآباد ۾ دل جي اسپيشل وارڊ ۾ علاج لاءِ داخل ڪيو ويو، جتي سندس باقاعدگيءَ سان علاج ٿيندو رهيو

اسپتال ۾ بيماريءَ وقت مان ولس گهڻو رهندو هوس، مون ڪڏهن به کيس مايوس نه ڏٺو، سدائين کلندو رهندو هو. وفات واري ڏينهن ٢٤ مئي تي مان، مظهر علي خان ۽ سندس بيگم گل بانو ولس موجود هئاسون. اهو ٽائيم صبح جو ١٠ بجي جو هو، تمام خوش هو، مگر اوچتو ئي اوچتو ٤ بجي شام کان سندس طبيعت خراب ٿيڻ لڳي، ڊاڪٽر آيا، دوائون ڏنيون، بچائڻ لاءِ هر ممڪن وسيلا اختيار ڪيا ويا، مگر ڪوبه فرق نه ٿيو. آخر اها به گهڙي آئي جڏهن ڏسندي ڏسندي هو اسان سڀني کان هميشه لاءِ موڪلائي ويو.

عظيم پيءُ جو هيءُ عظيم فرزند هن وقت حيدرآباد شهر جي مشهور قبرستان اميدن پڙئي ۾ دفن آهي.

حاجي عبدالمجيد لغاري مسڻ وڏي

آديسي اُٿي ويـــا

بابائي سنڌ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي جي وڏي فرزند مصطفيٰ حيدر جتوئي کي ٢٤ مئي ١٩٧٦ع تي وفات ڪئي پورا ٻارنهن مهينا ٿيندا.

٢٤ مئي ايل. ايم. سي سٽي حيدرآباد جي اسپتال ۾ مصطفيٰ حيدر جتوئي رات جو ١٢ بجي سدا ڪلندڙ ۽ مرڪندڙ چهري سان پنهنجن ٻارن، دوستن، احبابن ۽ يارڻ کان هميشه لاءِ جدا ٿي ويو.

اهڙي طرح مرحوم پنهنجي دوستن، عزيزن، معصوم ٻچن کي هميشه لاءِ داغ جدائيءَ جو ڏيئي، ربالي راه وٺي روانو ٿيو.

منهنجي اکين اڳيان ان مهل اوندهه ڇانئجي ويئي ۽ بي حال ٿي ويس. ٻئي پاسي سندس ٻارن ۽ سندس بيگم جي حالت اهڙي ٿي ويئي جو روئي روئي بي حال ٿي ويا.

مرحوم جو لاش بروقت اسپتال مان ڪڍائي حيدر منزل تي آندو ويو. لاش جي گهر پهچڻ تي ڪهرام مچي ويو. سندس وفات جي خبر سڄي شهر ۾ ڪکڙجي ويئي. دوست، احباب، جوق در جوق حيدر منزل تي اچڻ لڳا، اهو نظارو به برداشت ڪرڻ کان ٻاهر هو.

مرحوم جي جنازي کي هڪ وڏي جلوس ۾ اسيدن پرئي قبرستان ۾ دفن ڪيو ويو.

مرحوم جي بي وقتي ۽ جواني جي موت نه رڳو سندس ٻارن ۽ عزيزن کي بلڪ اهل سنڌ کي سخت صدمو پهچايو آهي.

مصطفيٰ حيدر جتوئي جي وفات تي نه رڳو سنڌ بلڪ بلوچستان ۽ پاڪستان جي رهنمائن ۽ صحافي حلقن ۾ گهري رنج جو اڄ تائين اظهار ڪيو پيو وڃي.

مصطفيٰ حيدر جتوئي کي اسان کان ايترو جلد ۽ اوچتو الڳ ٿيڻ نه کپندو هو. بس ڇا ڪجي! رب جي رضا تي راضي ٿي رهڻو پوي ٿو. سندس وفات کي سال گذريو آهي، ليڪن اڄ به سندس عزيز، دوست، ٻار ۽ احبابن جون اکيون ڳوڙهن سان پرنيل آهن.

مصطفيٰ حيدر جتوئي، پوئان هڪ گلاب جهڙو حسين پٽڙو ۽ ٻيڪ سيرت بيوه ۽ چار ٻار ڇڏيا آهن.

بابائي سنڌ ١٩٢٣ع ۾ جڏهن ڏکهڙي ۾ مختيارڪار هو. ان وقت ٢٣ مئي ١٩٣٣ع ۾ مصطفيٰ حيدر جي ولادت ٿي، تعجب آهي سندس وفات جي تاريخ ۽ مهينو به ساڳيون آهي.

مصطفيٰ حيدر جتوئي پنهنجي عملي زندگي جو آغاز حيدرآباد مان صحافي جي حيثيت ۾ ڪيو. سنڌي، انگريزي ۽ اردو اخبارن جو نمائندو پڻ رهيو ۽ بعد ۾ قومي خبر رسان ايجنسي پي-پي-پي ۽ ريڊيو پاڪستان سان به وابسته رهيو. مصطفيٰ جتوئي باقاعدگي سان اڄ کان سورهن سال اڳي انفارميشن ڊپارٽمنٽ ۾ بطور انفارميشن آفيسر مقرر ٿيو، ٿورن سالن اندر هو پنهنجي لياقت ۽ هوشياري سان ترقي ڪري ڊائريڪٽر آف پبلڪ رليشن گورنمنٽ بلوچستان مقرر ٿيو، جنهن عهدي تي وفات تائين فائز رهيو.

مصطفيٰ حيدر جتوئيءَ کي صحافت جي پيشي اختيار ڪرڻ ۾ ڏاڍي-ون تڪليفون درپيش آيون ۽ بلوچستان گورنمنٽ ۾ وڃڻ ڪانپوءِ هن جيڪا پنهنجي صلاحيت ۽ قابليت سان مشڪل وقت ۾ صوبي بلوچستان جي خدمت ڪئي، اها تاريخي حيثيت رکي ٿي. سرڪاري نوڪري ۾ هن به پاڻ کي سندس والد وانگر نهايت ئي برجستو ۽ ايماندار آفيسر ثابت ڪيو.

مصطفيٰ حيدر جتوئي کي شاگردي جي زماني ۾ پنهنجي پيءُ سان گڏ هڪ دفعو کهڙي حڪومت جيل ۾ پڻ موڪليو هو. هو هڪ سٺو شاعر هـو. سندس تخلص ”آتش“ هو، سندس ڪافي شعر اخبارن ۽ رسالن ۾ ڇپبا رهن ٿا، سندس سالڇائي طبيعت ۽ ديانتداري ڪري، پوري پاڪستان جي صحافي برادري ۽ عوام ۾ وڏي عزت جي نگاه سان ڏٺو ويندو هو.

مصطفيٰ حيدر جتوئي جي وفات وقت عمر ۴۳ سال هئي. پنهنجي والد صاحب جي وفات کان پوءِ ڪيس ڳوٺ بکير ديرو جي جتوئي برادريءَ پڳ ٻـڌائي ۽ پنهنجو پڳدار تسليم ڪيو. پڳداريءَ جي تقريب حيدر منزل حيدرآباد ۾ ٿي، جنهن ۾ سنڌ هاري ڪاميٽي جي مکيه ليڊرن ۽ ورڪرن ڪانسواءِ ان وقت موجود آفيسرن ۽ معزز شهرين پڻ شرڪت ڪئي.

مصطفيٰ حيدر جتوئي جيڪو وقت زنده رهيو، پنهنجي والد محترم وانگر هميشه مسڪين ماڻهن جو گهڻو خيال رکندو هو، هر ممڪن سندن مدد ڪندو رهندو هو ۽ پنهنجي ڳوٺ ۾ جهڳڙن جي راڄداري جا فيصلا ڪيا سي انصاف پسندي جو هڪ مثال آهن ۽ پنهنجي والـد مرحوم جي چڱڀلائي ڪم، يعني ڳوٺ بکو ديرو جي سامهون حيدر جتوئي نالي سان ريلوي اسٽيشن قائم ڪرايائون. مٿس ڪنهن جو به روب تاب نه هلندو هو، بنا ڊپ ڊاءُ جي پنهنجي ڳالهه چئي ڏيندو هو، سڀني سان محبت ۽ خلوص سان ملندو رهندو هو. ۽ ڪنهن به ماڻهو جـي گلا ڪرڻ جي سنجهس عادت نه هئي، سندس زبان مان ڪڏهن به گندا الفاظ نه نڪرندا هئا، مصطفيٰ حيدر جتوئي مون سان ڏاڍو پيار ڪندو هو ۽ منهنجو وڏو احترام ڪندو هو، سندس اهـي مهربانيون ۽ پيار مون کي زندگي ڀر ياد رهندا.

مصطفيٰ حيدر جتوئي جي وفات کان پوءِ هن وقت ڳوٺ بکي ديرو جي جتوئي برادري جي پڳداري جا فرائض في الحال سندس ننڍو ڀاءُ جناب مظهر علي خان جتوئي صاحب انجام ڏيئي رهيا آهن، جيستائين سندس ننڍڙو فرزند مجتبيٰ حيدر وڏو ٿئي. منهنجي دعا آهي ته مظهرعلي خان جتوئي به بابائي سنڌ ۽ مصطفيٰ حيدر جتوئي جي نقش قدم تـي هلي پنهنجي راڄ ڀاڳ ۽ سنڌ جي مارئڙن جهانگيڙن جي ڀرپور نموني سان خدمت ڪندو رهندو.

مصطفيٰ حيدر جتوئي چيو ———

> ٻارهين سنڌي ادبي ڪانفرنس سال ١٥٩ع هوسٽيڊ هال حيدرآباد.
> صدارت: جناب مخدوم محمد زمان "طالب المولىٰ" صاحب
> انهيءَ موقعي تي شعر پڙهڻ کان اڳ ۾ شاعرن، اديبن ۽
> دانشورن کي ڪيل خطاب.

رفيقو!

هي شعر منهنجي انقلابي جذبات جي ترجماني، پاسباني ۽ رواني ظاهر ڪري. جيتوڻيڪ مان ڄاڻان ٿو ته منهنجو شعر ايترو فصيح ۽ بليغ نه هجي ۽ ڪٿي علم عروض جي غلطي هجي ناهم آءٌ سمجهان ٿو ته منهنجي زبان عوام جي زبان مان جهومي ڳائيندي.

منهنجي نظم ۾ لطافت، ظرافت، فصاحت، بلاغت جي ڪمي شايد هجي ته به منهنجا باغي احساس عوام جي دلين تي ڇانئجي ڪهيرو ڪندا.

ترقي پسند اديبن ڏانهن!

همنوا رفيقو!

اسين ماحول جي نهايت نازڪ دور ۾ پنهنجي قلم کي هلائي رهيا آهيون. مونکي يقين محڪم آهي ته اسان جو هر دوست هن زماني جي گردش کي نهايت غور و خوض سان سمجهي پنهنجي هٿيار کي جنگ باز خلاف ڪم آڻيندو ۽ سمجهان ٿو ته منهنجا همراه "امن" کي برقرار رکڻ لاءِ شديد ۽ جديد ڪوششون ڪندا.

دوستو! دنيا هينئر ٻن حصن ۾ ورهائجي چڪي آهي. هڪ طرف امن پسند عوام قوت آهي ۽ ان جي برخلاف ٻئي طرف استعمار پرست ذلت آهي. اسان کي گهرجي ته اسين پاڻ کي امن پسند قوت ٺاهيون ۽ امن پسند عوامي قوت سان شامل ٿي، ان مورچي سان ملي وڃون.

"عوام ڏانهن"

دوستو!

هڪ ڳالهه جا واضح ڪرڻ گهرندي هئي سا رهجي وئي آهي. مون کي خوشي ٿي آهي جو منهنجو "شعر" سليس ۽ سولو آهي ناهم سندم قوم جا هزارين نوجوان، پيا، پڙهيون، امير و غريب، ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون منهنجي ڪلام جي لذت، جدت، رنگيني، ظرافت ۽ فصاحت کي ڪونه سمجهي سگهندا، تنهن ڪري ضروري آهي ته شعر جو اختصار نثر ۾ پيش ڪريان.

اختصار

قاريو!

هن ڪائنات جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ ڪو اهڙو گلستان جاودان ٺاهيون جو جهان ڏسي حيرت

۽ پهچي وڃي. اسان هن زماني جي هر فرد ۾ لالاڻ ۽ گلزاري ڏسڻ جا خواهان آهيون ۽ چاهيون ٿا ته هي جي ٻيلاڻ اسان جي قوم تي پنهنجو نمرودي هٺ گهمائي وئي آهي سا دور ٿئي ۽ هر ٻچو ٻچو جهومي اٿي. هن موجوده دنيا کي جا هار سينگار جي لڳن ۾ لڳل آهي تنهن جون ٻريون عادتون ختم ڪري انسان کي انسانيت جي صحيح ڪسوٽي تي پرکي خالص انسان بڻايون.

اسان جي ڌرتي جنهن جا اسان شهري يا رهواسي آهيون. سا تباهي هرگز نٿي چاهي. پر اُن جي برخلاف پاڻ تي آبادي شادابي ۽ گلزاري ڏسڻ لاءِ منتظر آهي ۽ اها جڳمڳائيندڙ لاثاني خوشي تڏهن ملندي جڏهن اسين "امن پسند" شهري بڻباسين ۽ جڏهن اسين دنيا جي استعمار پرست ذلتن کي ختم ڪري دهر ۾ بابقا امن قائم ڪنداسين.

قربو!

مان توهان کي وري به گذارش ڪندس ته "انسان ذات" جي ڀلائي خاطر سنده جان تائين به نڇاور ڪريو، ۽ قلم کي اهڙي رنگيني ڏيو جئن توهان جو ڪلام نه رڳو عوام تي ڇائنجي وڃي پر توهان جي لسان، عوام جي زبان بڻجي. مان توهان کي يقين ٿو ڏياريان ته مان اِنسانيت، امن ۽ صداقت جي خدمت ڪرڻ لاءِ هردم تيار آهيان.

امن زنده باد! انسانيت پائينده باد!

آءٌ آهيان اوهان جو همدم

فقير شاعر ناقص "آتش"

مصطفيٰ حيدر بخش جتوئي "آتش"

آثار بغاوت

مصرع طرح:- "قصئه منصور ٿي يا طور جو افسانو ٿي"

۱- اج ته لڪرائن ٿا ايوانِ حڪومت سان عوام،
اج ته آقائن جي گردن تي به آيرن ٿا غلام،
اج ته آ خاڪ بسر ظلم و تشدد جو نظام،
اج ته شاعر جي زبان تي آ بغاوت جو پيام،
تون به باغي ٿي، بغاوت جو سڳهو پيمانو ٿي،
قصئه منصور ٿي يا طور جو افسانو ٿي-

۲- دل چيو ته سنڌي ٻولي جو منصور آٿيان،
جهومي ڳايان، ٿئون ادب ۾ ڪو مفڪر آٿيان،
ڇو نه اج تقرير لئي اعليٰ مقرر آٿيان،
يا ڪ دنيا جي اديبن ۾ تغير آٿيان،
ٿي مبصر ۽ بصيرت جو مٺا ديوانو ٿي،
قصئه منصور ٿي يا طور جو افسانو ٿي-

٣- هاري کي حقدار ڪر، مزدور جو مٿخانو ٿي،
ٿي شجاعت جو ٿون پتلو يا اصل بيگانو ٿي،
ڪڻ صداقت جو علم ٿون ۽ سنڌ ديوانو ٿي،
شمع آزادگي جو هان سدا پروانو ٿي،
ٿي ترانو هاري جو، مزدور جو مستانو ٿي،
قصہ منصور ٿي يا طور جو افسانو ٿي-

٤- دهر ۾ اڄ شمع مزدور جو پروانو ٿي،
روح کي راحت ملڻ لئي يار جو ديوانو ٿي،
تون نہ اڄ هڪ بي بها غربت سندو پيمانو ٿي،
ٿي 'امن' جو اڄ نہ خواهان، "امن" جو مستانو ٿي،
'امن' تان ڪر جان فدا ۽ 'امن' جو نذرانو ٿي،
قصہ منصور ٿي يا طور جو افسانو ٿي-

٥- قوم جي خدمت پي ڪر ۽ قوم تي احسان پي،
عظمت- مزدور پي آ، عظمت- دهقان پي،
سرخ پرچم، در حقيقت عظمت انسان پي،
عظمت انسان ٿين تان ٿي تون اڄ انسان پي،
قصہ منصور ٿي يا طور جو افسانو ٿي
اڄ تہ "آتش" تون سنڌ جمهور جو ڪاشيانو ٿي-

جشن بهار جو اهتمام ڪريو
سنڌ محبوب کي سلام ڪريو
آهي جي ديوار چمن لنگهي ويا
تن جي عزائم جو احترام ڪريو

"آتش"

مصطفيٰ حيدر جتوئي

غـــزل

يار جي نيڻ ڏي اڄ ڪوئي نهاري ته سهي،
دل ناشاد جي الفت کي وساري ته سهي-

ظلمتِ شب ۾ ستارن کي نه هو منهنجو خيال،
اهڙي تنهائي ۾ ڪو مونکي پڪاري ته سهي-

مون فقط هنجي ئي محفل ۾ گذاريون راتيون،
آهي ڪو يار سان هڪ رات گذاري ته سهي-

هر طرف آهي نراسائي، خموشي ۽ جمود،
جان مردن ۾ وجهي ڪوئي آٿاري ته سهي-

اي صنم ڪجهه ته ڪشش، ڪا ته ادا تو ۾ هجي،
ڪونه ڪو مست ٿئي توڏي نهاري ته سهي-

هڪ زماني ۾ هئي هن سان ملاقات، مگر،
اُن کي ساري ته سهي، دل کي هو ماري ته سهي-

دل اسانجي به جلي ٿي غمِ دوران ۾، مگر،
شمع وانگر ڪو ٻري رات گذاري ته سهي-

ڪجهه اجا درد ڏي مون کي فلڪ ناانصاف!
رنج و غم ۾ ڪوئي مجبور پڪاري ته سهي-

ظلم جي دور کان اڄ ڪوئي بغاوت نه ڪري،
قوم جو درد رکي تند تنواري ته سهي-

اهڙي ماحول ۾ اڄ ڪير ويهي هئين خوش،
ظلم کي ناس ڪري حق کي پڪاري ته سهي-
ڪجهه ته دل حبِ وطن سان اسين سرشار ڪريون،
مصطفيٰ، سنڌ جو اڄ حال سنواري ته سهي-

آمريت کي ناز هو جن تي
اهي طلسمات اڄ لٽي پيا
روح آدم جي عظمت جو قسم
اهلِ چمن جا غم لٽي پيا ’آنش‘

مصطفيٰ حيدر جتوئي 'آتش'

اي همدم ....

ڇو ڀلا تنهنجو آهي ڪهڙو خيال اي همدم؟
پنهنجي محبوب وطن کي اسين برباد ڪريون؟
جتي معصوم نگاهن جا ڦرن جام هجوم،
جتي اميد، محبت جا ٿا ٻهڪن چهرا،
آدميت جا اشارا جتان هر پل پسجن —
ان کي خود غرض مفادات لاءِ قربان ڪريون؟
اي صنم، منهنجو انهي ڳالهه ۾ تون ساٿ نه ڇڏ —
مان صلح ۽ امن جو شيدائي ۽ خواهان آهيان،
مون کي انصاف جو ڏاڍو آهي هت شان بلند،
مون کي هر چهري ۾ آ رنگ گلابي پرتو،
سبز و شاداب ڏسڻ چاهيان ٿو مان پنهنجو وطن!
۽ سيٽائڻ ٿو گهران، جنهن کي ڇون رنج و محن —
اڄ، اي محبوب! محبت جو جهان اڄ جوڙيون،
عشق، آرام ۽ جنت جو نظارو جوڙيون —
ها، جتي ظلم جو ٻُوهه ڪنهن کي ڪٿان پي نه اچي،
جتي انسان کان انسان نه بيزار هجي؛
جتي رشوت جي لڳل گرم نه بازار هجي؛
فڪر ۽ علم و ادب، فن جتي آزاد هجن،
جتي زنجير قلم تي ۽ زبان تي نه هجي،
جتي عصمت سندي عظمت رهي قائم دائم
ڇو، اي محبوب! بدلبو نه هي ماحول خراب؟
جنهن ۾ انسان کي انسان ٿو پيڙي بيجا —
جنهن ۾ انصاف جي مٿي تي ٽڪي هر وقت پليد،
بي گناهن تي جتي ظلم و ستم آهي روا،
۽ جتي جُرم ۽ غداري آهي حُبِ وطن!
آهه، هلي هاڻ، محبت جو نئون شهر ٻڌون —
جت نه بيڪار هجي ڪوئي، نه آزار هجي،
جت نه مجبور هجي ڪوئي، نه لاچار هجي،
تنهنجي چهري تي جا پيلاڻ رهي ٿي هردم،
وڃي تبديل ٿي لالاڻ ۽ گلگونيءَ ۾؛
تون سدا خوش رهين، مان توسان رهان خوش گڏجي،
ڪيڏي شاداب اها دنيا، اسان جي هوندي!

گروپ فوٽو - (ساڄي ڪان) اعجاز علي جتوئي، مصطفيٰ حيدر جتوئي، ٻاباڻي سنڌ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي، ڪامريڊ غلام حسين سومرو، هادي بخش جتوئي، الهداد خان (دادن) جتوئي، مظهر علي خان جتوئي ۽ مغل شيخ.

هيءُ ڪتاب غلام حسين سومرو، جنرل سيڪريٽري سنڌ هاري ڪاميٽي- شرف آرٽ پريس ٻاڦي خان چاڙهي حيدرآباد مان ڇپائي، هاري آفيس حيدرآباد مان شايع ڪيو.

بابائي سنڌ ۽ قائد عوام جناب ذوالفقار علي ڀٽو صاحب ڪنهن مسئلي تي مشوره ڪري رهيا آهن

پڙهندڙ نسُل . پ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڄُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪٽي ڪمپيوُٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنى e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻَڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسُل وارا پَنَ بہ مختلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، ٻَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عَمَلَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پوءِ ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَ کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَنَ، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپ کي گيتَ، بيتَ، سِٽ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.
... ...
ڄئن ڄئن ڄاڙ وڌي ٿي ڄڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛
... ...
ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن:
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........
... ...
هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رڻ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اٽڃاڻائي کي پاڻ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪچي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اٽڃاڻ ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَڻَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بڻائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
ـ اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)